

Hrvatski banovi u drugoj polovici 19. stoljeća - usporedne političke biografije

Astaloš, Lorena

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:083922>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Lorena Astaloš

**HRVATSKI BANOVI U DRUGOJ
POLOVICI 19. STOLJEĆA – USPOREDNE
POLITIČKE BIOGRAFIJE**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

Lorena Astaloš

**HRVATSKI BANOVI U DRUGOJ
POLOVICI 19. STOLJEĆA – USPOREDNE
POLITIČKE BIOGRAFIJE**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Kristina
Milković

Zagreb, 2024.

Sažetak

Funkcija hrvatskog bana je kroz povijest doživljavala razne preobrazbe koje su ovisile o onodobnim okolnostima u kojima su se nalazile hrvatske zemlje. Bana je imenovao kralj a za imenovanje bila su potreba tri uvjeta – rimokatolička vjera, prebivalište i posjedovanje nekretnina u Hrvatsko i Slavoniji te državljanstvo u Ugarsko-hrvatskom Kraljevstvu. Zakonom je bila uređena i svečana ceremonija imenovanja bana prilikom koje je ban nosio zastavu kao simbol vojne te žezlo kao simbol sudske i upravne vlasti. Dva dokumenta koja su uvelike utjecali na položaj bana su *Zahitjevanje naroda* donesena 1848. godine i *Hrvatsko-ugarska nagodba* donesena 1868. godine. Kada je u ožujku 1848. Josip Jelačić donio je odluke pomoću kojih je nakratko uveo mir u zemlji. Najvažnija među njima je ona o prekidanju svake veze sa ugarskom vladom oko koje će se ugarski i hrvatski političari sporiti i u kasnijim razdobljima. Jedna od većih prekretnica u hrvatskoj povijesti bilo je održavanje Hrvatskog sabora iste godine čime je prekinuta praksa okupljanja staleškog Sabora i na kojem je donesen zaključak o osnivanju privremene vlade. Za vrijeme svojega banovanja Jelačić je vodio težak rat sa vladom u Ugarskoj nakon kojeg je započelo neoapsolutističko razdoblje u kojem su mu oduzete nekadašnje ovlasti hrvatskog bana te tijekom kojeg je postao izvršitelj naloga bečkog vrha. Nakon kratkog banovanja njegovog nasljednika Ivana Coronina-Cromberga na bansku je stolicu zasjeo Josip Šokčević. Na Hrvatskom saboru koji je održan 1861. godine iznijeti su zahtjevi za povratkom teritorija koji su Trojednoj Kraljevini oduzeti tokom prethodnih godina prilikom čega je donesen članak 42 kojeg je bio autor Ivan Mažuranić. Obzirom da su se pojavile političke ideje o obnovi veza sa Ugarskom u članku je iznesena volja da se stupi u vezu sa njom ukoliko Ugarska prizna hrvatsku autonomiju i teritorijalnu cjelovitost. U trenutku kada su trajali pregovori oko sklapanja Austro-ugarske nagodbe Šokčević je odstupio sa položaja bana a njegov nasljednik Levin Rauch je, uz pomoć većinske Unionističke stranke, uspio sklopiti sa ugarskom stranom Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Uz pomoć svojeg načina upravljanja i donošenjem zakona koji je zaštitio Nagodbu, uspio ju je i provesti. Nakon Antuna Vakanovića i Kolomana Bedekovića, banova koji su uslijedili, mjesto bana pripalo je Ivanu Mažuraniću koji je predstavljao važnu ličnost u hrvatskoj povijesti jer je donio niz reformi koji su uvelike modernizirale hrvatske zemlje. Naslijedio ga je Ladislav Pejačević za kojeg je bitno istaknuti da je, shodno kraljevoj odluci, proveo ujedinjenje Vojne krajine sa civilnom Hrvatskom i Slavonijom. Kada je dao ostavku na dužnosti bana naslijedio ga je Károly Khuen-Héderváry koji je nizom represivnih mjera uspio slomit otpor nad protuhrvatskom politikom ali na samo do zadnje godine njegova banovanja – Narodnog pokreta 1903. godine.

Ključne riječi : institucija bana, modernizacija, Austro-ugarska nagodba, Hrvatsko-ugarska nagodba

Summary

Throughout history, the function of the Croatian ban has experienced various transformations that depended on the circumstances of the time in which the Croatian lands were located. Ban was appointed by the king, and three conditions were required for the appointment - Roman Catholicism, residence and ownership of real estate in Croatia and Slavonia, and citizenship in the Hungarian-Croatian Kingdom. The law also regulated the solemn ceremony of naming the ban, during that occasion the ban carried a flag as a symbol of the military and a scepter as a symbol of judicial and administrative authority. Two documents that greatly influenced the position of the ban are „Zahtjevanje naroda“ adopted in 1848 and the Croatian-Hungarian settlement adopted in 1868. On March 1848, Josip Jelačić made decisions that briefly brought peace to the country. The most important among them is the one about severing all ties with the Hungarian government, over which Hungarian and Croatian politicians will argue in later periods as well. One of the major milestones in Croatian history was the holding of the Croatian Parliament in the same year, which ended the practice of gathering the class parliament and at which the conclusion was reached on the establishment of a temporary government. During his governance, Jelačić waged a difficult war with the government in Hungary, after which the neo-absolutist period began, in which he was deprived of his former powers as a Croatian ban and during which he became the executor of orders from the Viennese leadership. After short governance of his successor, Ivan Coroninio-Cromberg, Josip Šokčević sat on the ban chair. At the Croatian Parliament held in 1861., requests were made for the return of territories that had been taken from the Three Kingdoms during the previous years, during which Article 42 was adopted, authored by Ivan Mažuranić. Considering that political ideas about the restoration of ties with Hungary appeared in the article, the willingness to enter into a relationship with Hungary was expressed if Hungary recognizes Croatian autonomy and territorial integrity. At the moment when the negotiations regarding the conclusion of the Austro-Hungarian settlement were ongoing, Šokčević deviated from the position of ban, and his successor Levin Rauch, with the help of the majority Unionist Party, managed to conclude a Croatian-Hungarian settlement with the Hungarian party. With the help of his management style and the passing of a law that protected the Agreement, he managed to implement it. After Antun Vakanović and Koloman Bedeković, the bans that followed, the title of ban went to Ivan Mažuranić, who represented an important figure in Croatian history because he brought a series of reforms that greatly modernized Croatian lands. He was succeeded by Ladislav Pejačević, for whom it is important to point out that, in accordance with the king's decision, he implemented the unification of „Vojna Krajina“ with civilian Croatia and Slavonia. When he resigned from the post of ban, he was succeeded by Károly Khuen-Héderváry, who with a series of repressive measures managed to break the resistance to the anti-Croatian policy, but only until the last year of governance- „Narodni pokret“ 1903.

Key words: ban institution, modernization, Austro-Hungarian settlement, Croatian-Hungarian settlement

Sadržaj

UVOD.....	6
INSTITUCIJA BANA KROZ POVIJEST	9
Funkcija bana kroz povijest	9
Zahtijevanje naroda.....	10
Hrvatsko-ugarska nagodba.....	12
JOSIP JELAČIĆ (1848.-1859.).....	13
IVAN CORONINI-CROMBERG (1859.-1860.).....	21
JOSIP ŠOKČEVIĆ (1860.-1867.).....	23
LEVIN RAUCH (1867.-1871.)	31
KOLOMAN BEDEKOVIĆ (1871.-1872.).....	37
ANTUN VAKANOVIĆ (1872.-1873.).....	39
IVAN MAŽURANIĆ (1873.-1880.).....	40
LADISLAV PEJAČEVIĆ (1880.-1883.)	49
KAROLY KHUEN-HEDERVARY (1883.-1903.).....	52
ZAKLJUČAK.....	59
POPIS BIBLIOGRAFIJE	62

UVOD

Hrvatska se i prije donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe i prekida svih veza sa Ugarskom vladom 1848. nalazila u podređenom položaju naspram Ugarske. Također i tada su se na političkoj sceni pojavljivale osobe koje su se više ili manje zalagale za prava hrvatskog naroda prilikom čega su im razne državne funkcije spomenuta zalaganja omogućavale. Prvotni cilj ovog diplomskog rada bio je prikazati pravni karakter banske institucije koja je bila od velike važnosti dugi niz stoljeća s posebnim osvrtom na položaj institucije bana u drugoj polovici 19. stoljeća. Kako se hrvatsko društvo razvijalo i kako su se mijenjale njegove potrebe, mijenjala se i njegova uloga pa je radi toga od velike važnosti objasniti te okolnosti i poteze koje su dovele do promjena. Pojedinačne biografije banova iz druge polovice 19. stoljeća su značajne kako bi se uočio njihov doprinos za hrvatsko stanovništvo te kako bi se razlikovale na toj poziciji osobe koje su djelovale na korist tog istog stanovništva i one koje je nametnula Ugarska vlada. S obzirom na to da je Hrvatsko-ugarska nagodba predstavljala prekretnicu koja je dovela do umanjivanja značenja funkcije bana potrebno je obrazložiti pojedine točke donesene Nagodbe. Banovi koji su se našli na svojoj poziciji nametnuti od Mađara koristili su razna sredstva u borbi protiv političkih protivnika te je stoga nužno nabrojati ta sredstva i objasniti njihovu funkciju dok je s druge strane isto tako važno navesti i objasniti zakone i odredbe koje su proglasili banovi koji su djelovali sukladno interesima naroda komu su bili na čelu.

Ovaj diplomski rad daje analizu spomenute teme na temelju relevantne historiografske literature. Prva knjiga koja je korištena za potrebe ovog rada je *Hrvatsko-ugarska Nagodba: Pravni odnos bana i hrvatskog ministra* autora Ladislava (Laszloa) Heke u kojoj se nalazi poglavlje koje govori o povijesti banske funkcije. Autor je dao pregled institucije bana kroz povijest potkrijepivši ga primjerima te je također naveo zakone koji su doneseni u svrhu uređenja te institucije. U knjizi se također nalazi poglavlje o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi u kojem se detaljno objašnjava tijekom pregovora oko Nagodbe koji su započeli 1866. godine i naposljetku donosi pregled njenoj sadržaja. Jednako je važna i knjiga *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba* Dalibora Čepula čiji je cilj iznijeti pravnu podlogu događanja

u hrvatskim zemljama. Radi se o knjizi koja prati pravni razvoj od srednjeg vijeka do najnovijeg doba iz koje je korišteno poglavlje u kojem se govori o važnom dokumentu za hrvatsku modernu povijest – „Zahtijevanje naroda“. Knjiga je korištena i kao polazište za poglavlje o Ivanu Mažuraniću i za načelno objašnjenje zakona koje je donio tijekom svog banovanja. O pravnoj je povijesti pisao i autor Lujo Margetić te Ivan Beuc u knjizi *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* u kojoj objašnjava nastanak, ustroj i način rada tijekom banovanja Josipa Jelačića utemeljenog Banskog vijeća te kakve je preobrazbe hrvatska uprava imala za vrijeme neoapsolutizma. Pravnom i političkom povijesti bavi se i autorica Neda Engelsfeld u knjizi *Povijest hrvatske države i prava: razdoblje od 18. do 20 stoljeća* donoseći pregled svih važnih političkih događaja kao što je Sabor 1861. godine. Za tekst pod podnaslovom „Zahtijevanje naroda“ korištena je knjiga *Hrvatska politička povijest* Josipa Horvata u kojoj autor prati razvoj političkih događanja i prvu pojavu političkih stranaka, a kako politička borba i previranja uključuju i pisanu komunikaciju brojni su i dokumenti koji svjedoče o tome. Za detaljniji prikaz kako i u kojim je okolnostima nastalo Bansko vijeće korišten je članak Tomislava Markusa *Korespondencija ban Jelačić – Bansko vijeće 1848. – 1850. kao povijesni izvor*, a za prikaz neoapsolutističkog razdoblja korišten je članak Mirjane Gross *Modernizacija izvana – reforme u Građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji za neoapsolutizma*. Dvije knjige koje su korištene za prikaz razdoblja banovanja Josipa Jelačića su *Josip Jelačić u prvoj banskoj pukovnji (1841. – 1848.)* autorice Kristine Milković Šarić gdje je autorica predstavila život Josipa Jelačića prije nego što je postao ban i *Ban Jelačić* autora Anđelka Mijatovića koja prati Jelačićevu karijeru od kada je postao ban pa sve do smrti. Za razdoblje banovanja Levina Raucha, Kolomana Bedekovića, Antuna Vakanovića i Ladislava Pejačevića korištene su dvije knjige Ive Perića *Hrvatski državni sabor 1848. – 2000.*, prvi i drugi svezak. U njima se autor bavi razdobljem hrvatske povijesti od 1848. do 1918. godine sa naglaskom na zasjedanje Hrvatskog sabora u tom razdoblju. Važno je spomenuti i knjigu autora Martina Polića *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkog, kulturnog i društvenog života II* u kojoj autor, kada piše o povijesti zasjedanja Hrvatskog sabora od 1861. do 1880. godine, donosi detaljan tijek saborskih rasprava i uvid u događaje koji su popratili te rasprave. Za prikaz razdoblja pojedinih banova također su korištene dvije knjige Agneze Szabo *Hrvatski ban Josip Šokčević* i *Ban Ivan*

Mažuranić – graditelj moderne Hrvatske. Kao dopunska literatura korištene su i druge knjige te razni članci, a prednjačili su oni pravnog povjesničara Dalibora Čepula. Za razdoblje banovanja Ivana Mažuranića važan je i zbornik urednika Dalibora Čepula, Tee Rogić Musa, Drage Roksandića *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme.* Još jedna opsežna sinteza koja je korištena za potrebe rada je *Povijest Hrvata: od kraja 15. st do kraja Prvog svjetskog rata* skupine autora, a slična njoj je i knjiga *Temelji moderne Hrvatske- hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću.*

U prvom podnaslovu prvog poglavlja ovog rada objašnjava se tko je bio hrvatski ban te u kojim se trenucima u povijesti mijenjao teritorijalni opseg koji je obuhvaćao područje njegova djelovanja. Donosi se pregled funkcija bana te koliko su se te funkcije smanjivale ili povećavale i što je bio uzrok tome. Sljedeća dva podnaslova posvećena su dokumentima koji su bili od iznimne važnosti za daljnju poziciju bana. U nastavku rada nalaze se poglavlja sa kraćim biografijama pojedinih banova nakon kojih se donose pregledi razdoblja njihovog banovanja.

INSTITUCIJA BANA KROZ POVIJEST

Funkcija bana kroz povijest

Titula bana je vrlo stara te je dugo kroz povijest predstavljala važno obilježje hrvatskih zemalja. Postoji više teorija o njegovom podrijetlu, ali najzastupljenija je teza da potječe od mongolsko-tatarske riječi *bajan* što znači bogat/sposoban. Iz bizantske verzije riječi nastale su mađarska, hrvatska i latinska verzija.¹ Prvi zapis o postojanju funkcije bana potječe iz 10. stoljeća, a nalazi se u djelu Konstantina Porfirogeneta *De administrando imperio*. U djelu autor navodi kako je ban Hrvata upravljao županijama Gackom, Likom i Krbavom u ime hrvatskog kralja.² Na području hrvatskih zemalja ban je kroz povijest imao široku lepezu ovlasti koja se, ovisno o razdoblju i potrebi, proširivala ili smanjivala. Isprva je tu dužnost obnašala samo jedna osoba, dok je kasnije postojao ban za Dalmaciju, Slavoniju, Hrvatsku i Bosnu, a za vrijeme državne zajednice s Ugarskom je izuzet ban Bosne. U 10. su stoljeću obnašali dužnost potkralja, a kasnije su uživali visoka prava poput dodjele kraljevih povlastica gradovima. Tijekom 13. stoljeća biran je i herceg koji je imao veće ovlasti od bana, a nakratko se u sljedećem stoljeću objedinjuje naslov hrvatsko-dalmatinskog i slavonskog bana. Kada je došlo do teritorijalnih promjena tijekom mletačkih i turskih osvajanja imenovan je bio jedan ili dva bana. U 18. se stoljeću dužnost bana podrazumijevala i u novoobnovljenoj Banskoj vojnoj krajini te Srijemskoj, Požeškoj i Virovitičkoj županiji koje su obnovljene 1745. godine.³

Osim njegovih glavnih dužnosti, u ranijoj je povijesti ban obnašao i druge funkcije kao što su palatin, dvorski sudac, državni sudac, veliki župan itd. U gradu Zagrebu bilo je sjedište Banskog suda, koji je kasnije bio zamijenjen Banskim stolom u kojem je, zajedno s protonotarem, podbanom i sucima, ban donosio presude. U hijerarhiji iznad Banskog stola, nakon što je osnovan, nalazio se Stol sedmorice. Slobodno sazivanje Sabora bilo je ipak ograničeno jer je ban morao prethodno obavijestiti kralja o tome. Bio je na čelu Hrvatskog namjesništva osnovanog 1767. godine, a kasnije i Hrvatskog

¹ Ladislav (Laszlo) HEKA, *Hrvatsko-ugarska Nagodba: Pravni odnos bana i hrvatskog ministra* (Zagreb: Srednja Europa, 2019.), 176.

² Dalibor ČEPULO, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.), 45.-50.

³ HEKA, *Hrvatsko-ugarska Nagodba: Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, 177.-178.

kraljevinskog vijeća kao prve hrvatske vlade. Zapovijedao je vojskom te je do 18. stoljeća imao vojni odred, a također je do 1848. godine mogao imenovati pojedine časnike u Prvoj i Drugoj banskoj pukovnici gdje je imao funkciju tzv. pukovnika-vlasnika (koja je postojala do 1868. godine), a od sredine 18. stoljeća i reorganizacije te uspostave pukovnija. Bio je podložan, kao i svi ostali pukovnici i pukovnici vlasnici, Dvorskom ratnom vijeću u Beču.⁴

Bana je imenovao kralj. Prema zakonskim člancima za imenovanje bana bilo je potrebno ispunjenje triju uvjeta – vlasništvo nad zemljom u Slavoniji i Hrvatskoj prilikom čega je potrebno imati prebivalište na tom području, rimokatolička vjera te državljanstvo temeljem rođenja u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu. Zakonom se propisivao također i sam čin imenovanja bana, koji se nije primjenjivao u slučaju banskog namjesnika, koji je započinjao svečanošću. Žezlo kao pokazatelj sudske i upravne vlasti te zastava kao pokazatelj vojne vlasti predavani su mu prilikom samog čina koji se sastojao od obreda u crkvi i polaganja prisege u Saboru.⁵ Bana je u slučaju njegova odsustva i po potrebi zamjenjivao podban kojeg je sam birao.⁶ U novijoj je povijesti institucija bana opstala do donošenja Vidovdanskog ustava 1921., ali je vraćena stvaranjem Banovine Hrvatske 1939. nakon koje je opstala do 1945. godine.⁷

Zahtijevanje naroda

O važnosti banske funkcije u hrvatskoj političkoj i pravnoj povijesti svjedoči dokument pod nazivom *Zahtijevanje naroda*. Donesen na Velikoj narodnoj skupštini 25. ožujka 1848. godine sadržavao je zahtjeve za osnivanjem institucija koje bi Hrvatskoj osigurale modernu državnost, liberalnim slobodama te zahtjev za imenovanjem Josipa Jelačića banom. Izbor Jelačića za bana ujedinjavao je istodobno u ovoj revolucionarnoj godini i carsku volju i narodni izbor što je zahtijevano u prvoj točki dokumenta.⁸ Naime,

⁴ Kristina MILKOVIĆ ŠARIĆ, *Josip Jelačić u Prvoj banskoj pukovnici (1841.-1848.) Prilozi za povijest političke ideologije Josipa Jelačića* (Zagreb, Plejada, 2014.), 68.

⁵ HEKA, *Hrvatsko-ugarska Nagodba: Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, 176-182.

⁶ ČEPULO, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, 83.

⁷ HEKA, *Hrvatsko-ugarska nagodba: Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, 183.

⁸ ČEPULO, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu: od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, 139.-140.

prije nego što je deputacija koja je trebala predati kralju dokument *Zahtijevanje naroda* stigla u Beč, zalaganjem baruna Franje Kulmera kralj je Josipa Jelačića imenovao 23. ožujka 1848. banom.⁹ U drugoj točki dokumenta traženo je sazivanje Hrvatskog sabora najkasnije do 1. ožujka, a u trećoj točki je traženo sjedinjenje Dalmacije sa civilnom Hrvatskom. U četvrtoj točki tražena je narodna nezavisnost, a među ostalim zahtjevima tražilo se osnivanje ministarstva koje bi bilo odgovorno Hrvatskom saboru te da u javnom životu zemlje bude služben hrvatski jezik. Izbor prave osobe za bana omogućilo bi provedbu svih navedenih hrvatskih zahtjeva.¹⁰

Reformom upravnih organa 1850. ban je bio na čelu uprave i Banske vlade koja je obavljala poslove Ministarstva unutarnjih poslova, ali i ostalih po potrebi, te je bio odgovoran za provođenje zakona.¹¹

Nadležnosti koje je hrvatski ban imao nad Hrvatskim saborom bile su propisane odredbama iz zakona o njegovom uređenju. Tim je odredbama propisan djelokrug saborskih odbora, propisana su prava članova Sabora te rad samog Sabora te njegova zakonodavna djelatnost u 19. stoljeću. Prva sjednica Sabora, koju je otvorio ban ili kralj, bila je rezervirana za potvrđivanje mandata izabranih zastupnika i virilista koji su ulazili u Sabor na temelju pozivnice i koji su svoj mandat potvrđivali izbornim zapisnikom odnosno banskom pozivnicom. Članovi Sabora su navedene dokumente predavali saborskom predsjedniku nakon čega bi bili podijeljeni na pet odsjeka te tako međusobno verificirali izbor zastupnika drugog odbora.¹²

Primjer produktivne zakonodavne djelatnosti Sabora nalazimo u godinama banovanja Ivana Mažuranića (1873.-1880.) kada je bio donesen niz zakona koji su unaprijedili hrvatske zemlje, tj. Bansku Hrvatsku u svojim modernizacijskim reformama. Za donošenje zakonskih nacrti bili su odgovorni zakonodavni odbori koji se dijele na Odbor za pravosuđe, Odbor za zemaljski proračun i kontrolu zemaljskih računa, Odbor za bogoštovlje i nastavu, Odbor za poslove Sabora, saborskog proračuna i ispitivanje

⁹ Rudolf HORVAT, *Najnovije doba hrvatske povijesti*, (Zagreb: Matica Hrvatska, 1906.), 112-113.

¹⁰ Jaroslav ŠIDAK, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-49*. (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1979.) od str. 51.

¹¹ Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1985.), 258-259.

¹² Hodimir SIROTKOVIĆ, „Organizacija Sabora Hrvatske i Slavonije u nagodbenom razdoblju (1868.-1919.)”, *Arhivski vjesnik*, 34.-35., (1992.), 24.

saborskih računa te za disciplinske poslove, Odbor za verifikaciju i imunitet, Odbor za narodno gospodarstvo, Odbor za peticije i pritužbe te Odbor za poslove unutarnje zemaljske uprave. Zakone nije nužno predlagala Zemaljska vlada, ukoliko bi to bio slučaj, Vlada bi na raspravu pojedinog odbora poslala svog povjerenika. Zakone je mogao predlagati pojedinačno i svaki saborski zastupnik što nije bilo po volji nosioca centraliziranih režima druge polovice 19. stoljeća.¹³

Hrvatsko-ugarska nagodba

Uvjet Hrvata za pregovore sa Mađarima oko Nagodbe bilo je prihvaćanje članka 42 koji je usvojen 1861. godine. Kralj je obavijestio Ugarski sabor o zahtjevu Hrvatskog sabora za prihvaćanjem članka 42, no Ugarski je sabor odbio prihvatiti članak dok ne dođe do pregovora oko Nagodbe ili dok hrvatski zastupnici ne dođu u Ugarski sabor. Usprkos tome do pregovora između Hrvatskog kraljevinskog odbora, u kojem su prednjačili narodnjaci, i Ugarskog kraljevinskog odbora, od kojih je svaki imao po 12 članova, došlo je 1866. godine.¹⁴ Pregovori su prekinuti ponajviše zbog pitanja Rijeke i Međimurja.¹⁵ Nastavljeni su dvije godine kasnije uz određene prijemore, ali i popuštanja kao što je, primjerice, za hrvatsku stranu vrlo značajno uvođenje hrvatskog jezika kao službenog u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji.¹⁶ Prema Nagodbi zajednički poslovi bili su: uređivanje zajedničkog prometa i ugovora, financije, novčarstvo, uređenje vojnih pitanja, a imali su i zajedničku vladu te zajednički Sabor, dok su pod autonomnom upravom Hrvatske ostali pravosuđe, unutarnji poslovi, nastava i bogoštovlje.¹⁷ Hrvatsko-ugarska nagodba uređivala je djelovanje i značenje Sabora, a na nju kao najvažniji zakon u državi nadograđivali su se i drugi zakoni. Sredstvo zaštite Sabora od nelegalnih odluka je anketna komisija koja je, doduše, mogla samo utvrditi teorijsku podlogu određenog slučaja. Sabor je imao nadležnost i u odobravanju troškova Zemaljske vlade, izradi

¹³ SIROTKOVIĆ, „Organizacija Sabora Hrvatske i Slavonije u nagodbenom razdoblju (1868.-1919.), 23-25.

¹⁴ HEKA, *Hrvatsko-ugarska nagodba*, 75-78.

¹⁵ *Isto*, 80.

¹⁶ *Isto*, 94, 102.

¹⁷ *Isto*, 126-128, 132.

Poslovnika i podnošenju adrese, pismenog prilaganja svojega gledišta u aktualnim problemima, zakonodavstvu te nadgledanju finalnih računa.¹⁸ U radu Sabora bilo je dozvoljeno i podnošenje interpelacije – opaske koja se mogla izreći dva puta tjedno – koja je, ako se ticala organa koji izvršavaju naloge zakonodavnih tijela, bila predana banu od strane saborskog predsjednika radi razrade odgovora, a ako se ticala Vlade bila je samo predana predsjedniku. Interpelant je mogao, ali nije bio obavezan odgovoriti na nju te se ona često koristila kao oruđe opozicije.¹⁹

Obzirom da je zbog brojnih manjkavosti Nagodba u hrvatskim krugovima bila metom kritike, nedugo nakon njenog potpisivanja pojavila se potreba za revizijom. Dokaz za takvo raspoloženje je Rujanski manifest Narodne stranke u kojem se govori da u donošenju Nagodbe nisu sudjelovali svi zastupnici. Do revizije je došlo 1873., no ne i do velikih promjena što dokazuje da ugarskoj strani nije bilo u cilju omogućiti Hrvatima preveliku slobodu. Jedna od povreda hrvatske autonomije, čije će se prave posljedice osjetiti tek kasnije, je odredba da bana kralju predlaže ugarski ministar predsjednik. Ova je odredba omogućila da tijekom sljedećih desetljeća banska funkcija bude povjerena osobama koje su imale podršku Ugarske vlade i koje su bile instrument za kršenje prava hrvatskog naroda. Oduzimanje prava Hrvatskom saboru da bira bana dalo je priliku ugarskom vrhu da preuzme kontrolu nad autonomijom i upravom hrvatskih zemalja koja je uvelike i iskorištena. Tijekom godina nakon donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe, izuzevši razdoblje banovanja Ivana Mažuranića, biti će onemogućavano provođenje ideja hrvatske politike. Vješto se vršila također i kontrola financija putem ministarstva za financije u Budimpešti, dok je Hrvatska pridonosila zajedničkim poslovima i više nego što je bilo dovoljno.²⁰

JOSIP JELAČIĆ (1848. – 1859.)

¹⁸ SIROTKOVIĆ, „ Organizacija sabora Hrvatske i Slavonije u nagodbenom razdoblju (1868.-1918.), 28.

¹⁹ *Isto*, 25.

²⁰ Neda ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava: razdoblje od 18. do 20. stoljeća* (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2002.), 143.

Istaknuti časnik u Prvoj banskoj pukovnici, a kasnije i prvi ban u modernoj eri hrvatskog saborovanja Josip Jelačić bio je sin Ane Portner i Franje Jelačića. On je za hrvatski javni i politički život predstavljao važnu ličnost jer je u strateški važnoj Vojnoj krajini iznimno uspješno obnašao svoju vojnu dužnost. Osim toga zalagao se za hrvatska prava te je uz pomoć svojih govora uspio steći simpatije u širokom krugu naroda.²¹ Rođen je u Petrovaradinu te se školovao u bečkoj akademiji Theresianum. Prvotno je 1819. bio poručnik galicijske Treće konjičke pukovnije, a potom je šest godina kasnije postao natporučnik. Nakon boravka u Beču gdje je bio pobočnik brigadira Geramba i ponovnog boravka u Galiciji, 1830. godine postao je podkapetan Ogulinske pukovnije, a potom i kapetan. Puno vremena proveo je na vojnim vježbama u Italiji što mu je omogućilo razvoj vojnih vještina. Nakon karijere u spomenutoj pukovnici koja je trajala do 1837. godine, postao je ađutant namjesnika Dalmacije Wenzela von Lilienberga u Zadru gdje je stekao iskustvo u vojnoj administraciji.²² Započeo je karijeru u Prvoj banskoj pukovnici 1841. godine kao potpukovnik te je nedugo zatim postao pukovnik i zapovjednik iste pukovnije.²³ Događaj koji je obilježio to razdoblje zbio se 1845. godine kada je na kordonu ubijen dječak zbog čega je Jelačić izveo represalije protiv stanovnika Podzvizda.²⁴

Godine 1848. usred promjena koje su prouzrokovane krajem Metternichova sustava kralj je, udovoljivši Hrvatima, dekretom od 23. ožujka Josipa Jelačića imenovao banom.²⁵ U Beču je, iz kojega ga je dotad izvješćivao u svojim pismima Kulmer, 8. travnja položio bansku prisegu, a ubrzo nakon toga se vratio u Zagreb.²⁶ Osim banom imenovan je vojnim zapovjednikom, generalom, podmaršalom te tajnim kraljevskim savjetnikom. Dana 19. travnja odaslao je obavijest svim oblastima da se u vezi poslova u njihovom djelokrugu obraćaju upravo njemu kao banu. Istodobno je prekinuo svaku vezu s ugarskom vladom, a također je obavezao oblasti da njega kao bana obavještavaju o stanju u praksi. Uz želje za skorašnjim sazivanjem Sabora na kojem će se iznijeti želje naroda, obratio se srpskom i hrvatskom narodu putem okružnice, a 25. travnja je donio

²¹ Anđelko MIJATOVIĆ, *Ban Josip Jelačić* (Zagreb: Mladost, 1990.), 21.

²² MILKOVIĆ ŠARIĆ, *Josip Jelačić u Prvoj banskoj pukovnici (1841.-1848.): Prilozi za povijest političke ideologije Josipa Jelačića*, 22-27.

²³ *Isto*, 31.

²⁴ *Isto*, 33-34.

²⁵ MIJATOVIĆ, *Ban Jelačić*, 25-26.

²⁶ *Isto*, 30-32.

odluku kojom seljake oslobađa svih podavanja, tj. kojim ukida kmetstvo.²⁷ Ban je donio i odluku o prijekom sudu usmjerenu protiv podmetača požara, kradljivaca te poticatelja tih prekršaja, buntovnika koji pred nižim plemstvom optužuju ilirce da su oni krivi što moraju plaćati podavanja, predstavljaju se pred seljacima da su Mađari i uvjeravaju ih da su upravo Mađari ti koji su ih oslobodili kmetstva prilikom čega nisu obaviješteni o već donesenim pravima te huškaju narod protiv cjelokupne vlasti. Naložio je svim sudskim poglavarstvima u Hrvatskoj i Slavoniji da objave tu odluku na svim javnim mjestima. Zagrebački su župani trebali objaviti zakon uz dva svjedoka nakon čega bi oni potpisali izvješća koja bi se slala podžupanijama dok bi podžupani također slali svoja izvješća. Optuženi bi bili dovedeni na nadležni sud, a potom na sud u Karlovac ili Zagreb.²⁸ Željeni mir kojeg su trebale omogućiti ove odluke nije dugo potrajao. Zbog vojne opasnosti koja je prijetila iz Mađarske Jelačić je zapovijedao da se u Lekeniku koncentrira dio Prve banske pukovnije, a u Ludbreškom kotaru, Koprivnici, selu Vinici i Varaždinu dio Slunjske i Brodske krajiške pukovnije koja se ubrzo sa varaždinskim bataljonima smjestila u blizinu Koprivnice i Petranca. Ubrzo je uslijedila kraljeva naredba da se Jelačić mora podvrgavati ugarskom palatinu. Banska konferencija uputila je kralju molbu da eliminira ugarsku samovolju te da bude podvrgnuta izravno Beču. Ugarski palatin Stjepan, nakon što je imenovao baruna Ivana Hrabowskog za kraljevskog povjerenika za hrvatske zemlje, dao je Jelačiću izbor – ili će otvoreno istupiti protiv Ugarske ili joj se ponovno podložiti. Jelačić je izabrao opciju suprotstavljanja, drugu opciju, na što je Križevačka županija inicirala organizaciju obrane i mogućnost suprotstavljanja kraljevskom namjesniku. Kralj je u navedenim okolnostima zabranio sazivanje Sabora, no kasnije je ipak sazvan.²⁹ Prilikom otvaranja prvog građanskog Sabora Jelačić je ustoličen te je nakon svečanosti povodom ustoličenja 5. lipnja položio bansku zakletvu. Sabor je označio kraj staleškog sustava na kojem je uspostavljen izborni red i koji je uključivao zastupnike krajiških pukovnija, županija i gradova. Doneseni su bitni zaključci o položaju Hrvatske, među kojima je i zaključak da se na banov prijedlog u centralnom bečkom ministarstvu imenuje osoba koja će zastupati Hrvatsku.³⁰

²⁷ *Isto*, 26, 32-34.

²⁸ Joseph NEUSTÄDLER, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od 1848.* – Prvi svezak (Zagreb: Školska knjiga, 1994.), 485

²⁹ MIJATOVIĆ, *Ban Jelačić*, 36.

³⁰ *Isto*, 39-40, 43.

Ondašnje je stanje u hrvatskim zemljama zahtijevalo osnivanje samostalne vlade. Zahtjevi u tom smislu su se počeli javljati već prije Jelačićevog dolaska na mjesto bana, pojačali su se s bečkom revolucijom, a počeli ostvarivati na Saboru 1848. zaključkom da se osnuje BANSKO VIJEĆE čiji bi rad trebao kontrolirati hrvatski ministar.³¹ Organizator Banskog vijeća, koje je nastalo iz potrebe za banovim pomoćnim kadrom, bio je ban koji je okupio u njemu građanski sloj i podijelio ga na Unutarnji, Prosvjetni, Financijski, Pravosudni i Bojni odsjek što je potvrđeno i *Naredbom k ustrojenju Banskog veća*. Takva se organizacija kasnije promijenila u vidu promjene naziva Financijskog odsjeka u Financijsko ravnateljstvo.³² Bojni se odsjek bavio organizacijom vojske, Unutarnji se odsjek bavio odnosom Banskog vijeća prema ostalim jedinicama Trojednice, poretkom u državi, borbom protiv mađarona, zemljišnim odnosima, uređenjem zdravstva i prometa te je vodio brigu o Rijeci i Međimurju. Prosvjetni se odsjek bavio školstvom, borbom za hrvatski jezik, vjerskim ustanovama, otvaranjem gimnazije u Rijeci te tiskom. Financijski se odsjek bavio financijama, poljoprivredom i trgovinom.³³ Bana je za vrijeme njegova odsustva zamjenjivao banski namjesnik Mirko Lentulaj, koji je za to vrijeme bio i predsjednik Saborskog upravljavajućeg odbora koji je djelovao umjesto Sabora. Na čelu odsjeka bili su načelnici koji su imali više savjetnike i službenike.³⁴ U Vijeću su djelovali podnačelnik, pisar, voditelj zapisnika, izvjestitelj, poslužitelj te tajnik koji je uređivao rješenja oblikovana u BANSKA PISMA, a nekad je to činio i perovođa. Mirko Lentulaj banu je jednom tjedno slao izvješća Vijeća koja su bila na hrvatskom jeziku. Kadar Vijeća, među kojima su bili ljudi tradicionalnih i modernih uvjerenja, bio je obrazovan, ali ne i dovoljno iskusan te je radio uz malu plaću ili bez nje. Djelokrug rada Vijeća bio je, obzirom na Jelačićeve diktatorske ovlasti, uzak osobito u vojnim stvarima koje je ban htio što samostalnije rješavati, a i njegovi odgovori na pitanja koja bi mu upućivalo Vijeće su zbog specifičnih okolnosti bili spori. Vijeće je imalo pravo davati naredbe nižim tijelima poput županija, pa su nakon nastojanja istih da sami odlučuju u svom djelokrugu rada bili prozvani kao nepoštitatelji banske vlasti, a posebno u okupiranim krajevima od Mađara

³¹ MIJATOVIĆ, *Ban Jelačić*, 43., Tomislav MARKUS, *Korespondencija ban Jelačić-Bansko vijeće 1848.-1850. Kao povijesni izvor* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1998.), 10, 12.

³² Isto, 12.

³³ Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, 256.

³⁴ ČEPULO, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu*, 141., Tomislav MARKUS, *Korespondencija ban Jelačić-Bansko vijeće*, 12.

gdje su bili vojni organi regularnih austrijskih jedinica.³⁵ Korespondencija Banskog vijeća s Jelačićem počela je kad je otišao u rat pa tako prvo pismo postavlja pitanje položaja Hrvatske, koje je pokrenuo Lentulaj, nakon čega je Jelačić iznio razloge odlaska u rat – priznavanje bečke vlade i cjelokupnost Monarhije.³⁶ Slanje stanovništva u vojsku trebalo je obuhvatiti i civilnu Hrvatsku pa tako i vlasteline čime se Lentulaj protivio jer bi u tom slučaju imanja bila neobrađivana. Zaključak je prihvaćen uz naredbu da se regrutacija ne provodi u krajevima rizičnim za pobunu nego da se ondje popišu novaci što je rezultiralo Jelačićevim pismenim obrazloženjem. Ono sadržava upute i upozorenja o kažnjavanju za odupiranje regrutaciji, a također je njime obavijestio Bansko vijeće o razlozima regrutacije koju je trebalo proširiti. S obzirom na to da je Slavonija postala ugroženo područje, Jelačić je Bansko Vijeće te službena tijela u Slavoniji pozvao na produktivniji rad. Kada je Bansko vijeće u kolovozu 1489. proglasilo Oktroirani ustav, Jelačić je naredio Financijskom odsjeku da se u pojedinim poslovima podvrgne Ministarstvu financija i trgovine u Beču što je Lentulaj odbio. Lentulaj je tražio pojedine novitete kao i da se svi nalozi središnjih organa ispunjavaju preko Banskog vijeća što je Jelačić prihvatio. Raspravljalo se i o povratku emigranata u hrvatske zemlje prilikom čega je Jelačić predložio da se razmotri mogućnost povratka pojedinaca u zemlju i naredio da se oduzme imovina onima za koje je dokazano da neprijateljski djeluju u Mađarskoj. U kategoriju emigranata su ulazili i oni koji su se nalazili u Austriji. Bansko je vijeće brinulo i o sigurnosti Rijeke i Međimurja, ali i o položaju Srijema.³⁷

Nastojanje Jelačićevih neprijatelja kulminiralo je kraljevim manifestom od 10. lipnja 1848. godine kojim se razrješava banske dužnosti dok je paralelno s tim Jelačić predao kralju zahtjev za proširenjem banske vlasti i federalizacijom Monarhije. Uslijed nemira i nereda koje su prouzrokovali Mađari, a koji su zahvatili i Slavoniju koju je ban uspio cijelu pridobiti osim Osijeka, Sabor je dodijelio banu diktatorske ovlasti.³⁸ Jedan od problema koji je kočio primirje bio je položaj Srba u Vojvodini povodom čega im je Jelačić nudio savez.³⁹ Jedan od većih uspjeha hrvatske vojske dogodio se kada je vojska

³⁵ Tomislav MARKUS, *Korespondencija ban Jelačić-Bansko vijeće*, 12.-13., Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti*, 256.

³⁶ Tomislav MARKUS, *Korespondencija ban Jelačić-Bansko vijeće*, 14.

³⁷ *Isto*, 24-27, 29-31.

³⁸ MIJATOVIĆ, *Ban Josip Jelačić*, 43-45.

³⁹ *Isto*, 50-52.

Josipa Bunjevca zauzela krajem kolovoza Rijeku. Rijeka je tada bila pod Ugarskom, prilikom čega je Rijeci od strane Bunjevčeve vojske bila obećana podrška u prometu i trgovini, a uskoro je Hrvatskoj pripojeno i Međimurje. Također je značajno bilo i to što su nakon prelaska Drave narodni simboli zamijenjeni carskim, a kada je kraljev manifest 10. rujna bio opozvan te kada su se Hrvatima pridružile carske čete, Jelačić je imenovan njihovim vrhovnim zapovjednikom i guvernerom.⁴⁰ Nakon što je sudjelovao u gušenju Bečke revolucije krajem godine odlikovan je križem Leopoldova reda I. stupnja, a dolaskom Franje Josipa I. na prijestolje postao je civilnim i vojnim gubernatorom Dalmacije i Rijeke. U završnici rata proglašen je vrhovnim zapovjednikom jedne od armija i generalom topništva.⁴¹ Nakon gušenja revolucije u Mađarskoj i proglašenja Oktroiranog ustava u Hrvatskoj 1849. godine uz prvotno negodovanje Banskog vijeća, Jelačić je tražio ustavna prava za Krajinu što je uz želju za pripajanjem civilnoj Hrvatskoj i uvođenjem narodnog jezika sadržano u peticiji Odbora Hrvatskoj sabora. Jezični je problem riješen tako što je u Hrvatskoj i Slavoniji proglašen službeni hrvatski jezik dok se vanjska komunikacija odvijala na njemačkom jeziku.⁴² Jelačić je nakon donošenja Ustava donio Privremeni zakon o tisku koji je bio usmjeren prema novinama koje su pisale protiv Dvora.⁴³

Nakon završetka revolucije počinje desetogodišnje razdoblje Jelačićeva banovanja. Iako je vrlo brzo bio ukinut Oktroirani ustav i uveden tzv. neoapsolutizam ili Bachov apsolutizam Jelačić je nastojao čim više utjecati na političke i društvene prilike u zemlji. Za vrijeme Bachovog apsolutizma, koji će biti ukinut tek krajem pedesetih godina 19. st. provedene su modernizacijske reforme „odozgo“. U sklopu reforma uprave 1850-tih ban je donio 19. kolovoza 1851. Privremenu naredbu za opravljavanje općinskih poslova u gradovima i trgovištima s magistratima kraljevine Hrvatske i Slavonije kojom su propisane razlike između samouprave Osijeka i Zagreba te ostalih gradova. Svaki je grad imao načelnika koji je bio na čelu zastupstva i magistrata, magistrat čije je osoblje biralo gradsko vijeće te oni za svoj rad nisu primali plaću i zastupstvo koje je biralo načelnika. Nad gradovima nadzor je imala Banska vlada, a dodatnu odgovornost za Osijek i Zagreb snosio je veliki župan. Načelnik, čiji je trogodišnji mandat potvrđivala Zemaljska vlada

⁴⁰ *Isto*, 56-57, 63, 69.

⁴¹ *Isto*, 73, 80, 83-84, 92.

⁴² *Isto*, 98-102.

⁴³ Tomislav MARKUS, *Korespondencija Ban Jelačić-Bansko vijeće*, 33.

odnosno kralj u Osijeku i Zagrebu, nadzirao je rad činovnika te je mogao ukidati štetne odluke što se u navedena dva velika grada nije moglo dogoditi bez Sabora. Na nivou lokalne uprave određeni su uvjeti za izborno pravo od kojih su najvažniji određen iznos izravnog poreza i austrijsko državljanstvo.⁴⁴

O Jelačićevim humanitarnim i kulturnim nastojanjima svjedoči Zavod bana Jelačića za nemoćne vojnike koje je uvelike financirao zajedno s Društvom za povjestnicu jugoslavensku. Jelačić je ujedno i omogućio veliki preokret za Zagreb tako što je iznudio patent 7. rujna 1850. kojim je Zagreb spojen u jednu cjelinu. Podupirao je izdavanje udžbenika na hrvatskom jeziku te je predložio Beču memorandum o diobi seljačkih zadruga. Omogućivao je situiranje hrvatskih i srpskih narodnjaka te biskupsku stolicu Đakovačke biskupije Josipu Jurju Strossmayeru. Sudjelovao je u povezivanju trgovačko-obrtničkih komora, inicirao je i pobrinuo se za izgradnju Hrvatskog kazališta te je bio predsjednik Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva osnovanog 1841. godine.⁴⁵

Oktroirani ustav donesen 4. ožujka 1849. uveo je velike promjene koje su onemogućile razvoj Hrvatske u smjeru širenja vlastite autonomije.⁴⁶ Takvim su se promjenama, od kojih su neke bile: donošenje zakona u bečkom središtu, eliminacija zemaljskih sabora, ostanak Vojne krajine pod centralnom vojnom nadležnošću, najviše suprotstavljali liberalni narodnjaci koji su htjeli veću slobodu i decentraliziranu državu. Drugačiji način za izlazak iz takvog stanja vidjeli su Bogoslov Šulek i J. J. Strossmayer koji su prihvaćali Oktroirani ustav kojim je Hrvatska ipak odcjepljena od Ugarske i kojim je ukinut feudalni sustav, jer su smatrali da će putem suradnje s carem uspjeti ostvariti hrvatske interese. Ivan Mažuranić je u ime Saborskog odbora sastavio predstavku kojom je tražio od cara da odobri zahtjeve koje je bitno ispuniti radi očuvanja hrvatskog identiteta, no car je pristao samo na hrvatski kao službeni jezik.⁴⁷ Reorganizacijom uprave hrvatske su zemlje dobile novi teritorijalni ustroj koji se sastojao od županija, kotara, odnosno seoskih i gradskih općina. Nedugo nakon toga ukinuto je Bansko vijeće, čiji je Financijski odsjek iste godine pretvoren u Financijsku direkciju pod pokroviteljstvom Ministarstva financija,

⁴⁴ Dalibor ČEPULO, „Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina iz 1881. godine“, *Hrvatska javna uprava*, 1., 2000., 88-89.

⁴⁵ MIJATOVIĆ, *Ban Josip Jelačić*, 104, 106, 110, 123, i 129.

⁴⁶ Mirjana GOSS, „Modernizacija izvana – reforme u Građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji za neoapsolutizma“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3., (1980.), 7.

⁴⁷ *Isto*, 9-16.

koje je zamijenila Banska vlada. U želji da se uvedu promjene reformirano je i sudstvo. Reformu sudstva, koja je razlikovala kotarske i zemaljske sudove koji su bili podložni Banskom stolu, provodio je I. Mažuranić koji je nastojao mjesta u sudstvu popuniti novim i stručnim osobljem.⁴⁸ Silvestarskim je patentom, koji je proglašen 31. prosinca 1851., okončano razdoblje Oktroiranog ustava te je uvedena još veća centralizacija. Tijekom neoapsolutizma aktualne su bile mjere unaprjeđenja trgovine i gospodarstva općenito pa su osnivane Trgovačko-obrtničke komore. U hrvatskim zemljama modernizacija koja je provođena iz centra države bila je samo djelomično uspješna. Kada je buknuła financijska kriza 1857. godine, počela su nestajati financijska sredstva koja su bila potrebna za modernizaciju koja bi služila napretku, prilikom čega su posebno na gubitku bila nerazvijenija područja.⁴⁹

Prilikom organizacije nove uprave započelo je i sužavanje banovih ovlasti tako što više nije bilo u njegovoj nadležnosti da imenuje više službenike već je to pravo pripadalo isključivo caru.⁵⁰ Institucija bana i u razdoblju neoapsolutizma svedena je na položaj običnog izvršitelja naloga sa vrha, a o tome govori činjenica da je car odbio prijedlog bana Jelačića da se Namjesništvo preimenuje u Bansku vladu. Da je ban Jelačić bio samo izvršitelj bečkih naloga svjedoči Bachova naredba da ban objavi natječaj koji bi vrijedio za sve austrijske zemlje, za radna mjesta u županijama i Namjesništvu. Nedugo nakon početka rada Namjesništva car je usprkos banovoj želji da i hrvatski jezik bude zastupljen u poslovanju donio odluku o uvođenju isključivo njemačkog jezika u poslovanju Namjesništva. Takve su odluke, kao i nareda banu Jelačiću da nastoji osigurati poslušnost u učenju njemačkog jezika, pokazivale jasnu tendenciju za namještanjem stranih službenika.⁵¹ Slično se dogodilo i po pitanju uniforme kada je ban zahtijevao da se izgled činovničke uniforme uskladi s narodnim obilježjima krajiškog odjela sa smeđom surkom te modrim hlačama. Međutim car se odlučio, uz djelomično popuštanje, za mađarsku zelenu boju.⁵² Ban je na posljetku morao prihvatiti odluku o zabrani trobojnice i uvođenjem crno-žute zastave kao simbola Monarhije dok je car bio jedino spreman

⁴⁸ *Isto*, 20-23.

⁴⁹ *Isto*, 29-31.

⁵⁰ Mirjana GORSS, Agneza SZABO, *Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850.-1860.* (Zagreb: Globus, 1985.), 73.

⁵¹ *Isto*, 84-86.

⁵² *Isto*, 79.

priznati modro-bijelu zastavu za Slavoniju te crveno-bijelu zastavu za Hrvatsku.⁵³ Josip Jelačić umire 20. svibnja 1859. godine.

IVAN CORONINI-CROMBERG (1859.-1860.)

Hijerarhija koju je propisivao Silvestarski patent sastojala se od Ministarstva unutarnjih poslova, Namjesništva i nižih organa prilikom čega je Namjesništvo svake zemlje provodilo odluke Ministarstva dok su ih niže instance izvršavale. U Namjesništvu su djelovali šest savjetnika, namjesnikov zamjenik, dvorski savjetnik i namjesnik, a unutar njihovog sastava bili su veterinar, dva školska savjetnika i zemaljski liječnik. Na čelu županijskih oblasti kao i kotara nalazio se predstojnik, a županijski su uredi bili odgovorni za općinski kadar. Nova se organizacija uprave, koja je podrazumijevala da je Slavonija i Hrvatska podijeljena na pet županija i pedeset četiri kotara, počela provoditi 1854. godine. S obzirom da je neoapsolutistički sustav zahtijevao poslušne izvršitelje carevih naloga dok su oni suprotnog ponašanja bili izloženi materijalnoj ugroženosti i policijskom nadzoru. Čak su i liberalni narodnjaci bili skloni popuštanju kako bi sebi osigurali egzistenciju.⁵⁴

Značajno je bilo i donošenje *Općeg građanskog zakonika* 1852. godine koji se, uvodeći slobodno tržište i pojedinca u tom kontekstu, sukobio s organskim načelima neoapsolutizma. Uz *Građanski zakonik* doneseno je niz represivnih zakona i odredaba među kojima su Zakon o tisku, Odredba o preinačenju sudstva i Zakon o okupljanju. Prema Zakonu o tisku zabrani su podlijegale publikacije koje bi uvrijedile kralja, način njegovog vladanja te svojim pisanjem remetile društvo. Bilo je propisano da je dozvoljeno pisati samo o prosvjeti, književnosti, znanosti i gospodarstvu, no unatoč tim odredbama, *Narodne novine* su prikriveno zastupale mišljenje stanovništva.⁵⁵

⁵³ Isto, 81.

⁵⁴ GROSS, „Modernizacija izvana – reforme u Građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji za neoapsolutizma“, 39-40.

⁵⁵ Isto, 41-42.

Sudski je postupak uređen na način da je iz njega izuzeta javnost, presuda se donosila temeljem priznanja optuženog, a tek je završna rasprava bila nalik modernoj. Zbog općeg policijskog stanja u državi suci nisu mogli biti neovisni, a na vrhu hijerarhije sudova bio je Banski stol u kojem su djelovali ban, prisjednici te čelnici drugih ustanova. Za sudstvo prvog stupnja, kojem je pripadao navedeni sud, predodređeni su mješoviti uredi i politički kotarski uredi rezervirani za poslove uprave, dok je odvojenost sudstva i uprave održana u drugom i trećem stupnju sudstva. Godine 1852. donesen je Zakon o okupljanju kojim su zabranjeni politički skupovi dok su skupovi vezani za gospodarstvo i kulturu bili nadzirani. Pored svih navedenih odredbi preostalo je još rasterećenje zemljišta kako bi se omogućilo slobodno tržište. U vezi te problematike uređen je način otkupa seljačkih nameta tako što su feudalcima bile predavane obveznice. Zbog problema uređenja seljačkih zadruga, korištenja prihoda sa zemljišta te oporezivanja imanja pojavio se problem prisvajanja neurbarijalnih zemalja. Godine 1853. donesen je patent kojim se uređivao način potreban za isplatu urbarijalnih podavanja i crkvene desetine nad zemljištem te ostali uvjeti prelaska na moderni sustav dok je oslobođenje zemljišta vodila komisija. Sljedeće je godine osnovana Zemljorazteretna zaklada kojom su se skupljala sredstva za podavanja gospoštijama. Godine 1857. donesen je patent koji je uređivao problematiku neurbarijalnih parcela, a prava na parcelu dokazivana su na temelju gruntovnica.⁵⁶

Jelačića je nakon smrti 1859. naslijedio Ivan Aleksius grof Coronini-Cromberg. Sudjelovao je u protufrancuskim ratovima od 1813. do 1814. godine, a 1824. je bio brigand u Modenskoj državi. Godine 1849. postao je namjesni vrhovni zapovijedajući general i adlatus bana Jelačića, a građanski i vojnički guverner za Tamiški Banat i Vojvodinu Srbiju postao je 1851. godine. Tada su mu povjereni i poslovi hrvatsko-slavonske General komande, a bio je i kapetan u austrijskoj vojsci te komornik nadvojvode Franje Karla i kasnije odgojitelj njegovog sina Franje Josipa.⁵⁷ Ban Coronini predsjedao je komisijom koja je pripremala općinski red za 1859. godinu te je na njegovu inicijativu osnovana komisija za zemljišni kredit za udjeljivanje zajma malim posjednicima uoči donošenja odluke o nepodvrgavanju ovrsi zadruga u Hrvatskoj i Slavoniji. Kasnije je i sam predložio nacrt zadružnog zakona koji je došao na red tijekom

⁵⁶ Isto, 43.-48.

⁵⁷ „Zagreb“, *Revija Društva Zagrepčana*, (Zagreb), 1933., 420.

zasjedanja Hrvatskog sabora 1861. godine.⁵⁸ Sprječavao je uvođenje hrvatskog nastavnog jezika te je jednom prilikom pod isprikom da se nedolično ponašaju prema direktoru škole, predložio premještanje trojice profesora.⁵⁹

Krajem iduće godine zatvorio je Hrvatsku čitaonicu, a zaštitničko raspoloženje prema dinastiji pokazao je tako što je onemogućio činovnicima nošenje narodne odjeće jer je to bio protest prema državi, a također postoji i primjer manjeg nereda nakon kojeg je on dva gimnazijalca uključio u vojsku.⁶⁰ Zbog poticanja germanizacije i širenja općenito njemačkog utjecaja izvana, car ga je, kako bi spriječio daljnje nemire, uklonio sa pozicije bana 19. lipnja 1860.⁶¹

JOSIP ŠOKČEVIĆ (1860.-1867.)

Josip Šokčević, rođeni Vinkovčanin, imao je tipičnu vojnu karijeru. Nakon završene pučke škole, realke, a potom i vojne akademije u Bečkom Novom Mjestu, karijeru je započeo 1830. godine kao zastavnik 2. pješачke pukovniji ruskog cara Aleksandra. Potom je službovao u pukovniji Ceccopieri s činom satnika, a potom kao potpukovnik u pukovniji baruna Sivkovića. Godine 1848. imenovan je pukovnikom i zapovjednikom 37. pješачke pukovnije s kojom je sudjelovao u austrijsko-talijanskom ratu (1848.-1849.). Godine 1857. bio je promaknut u podmaršala,⁶² a od 13. ožujka 1858. godine imenovan je zamjenikom aktualnog bana te tajnim savjetnikom, vrhovnim kapetanom, guvernerom i zapovjednim generalom na području Hrvatske i Slavonije.⁶³

Kada je 19. lipnja 1860., prilikom dogovora o sudbini Monarhije postao ban, predsjednik Banskog stola, zapovjednik vojske te riječki guverner, Josip Šokčević

⁵⁸ GROSS, SZABO, *Počeci moderne Hrvatske*, 94-95, 219 i 226.

⁵⁹ *Isto*, 321 i 323.

⁶⁰ Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1936., 215.

⁶¹ GROSS, SZABO, *Počeci moderne Hrvatske*, 443.

⁶² Šokčević, Josip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 21.7.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/sokcevic-josip>>.

⁶³ Josip KLJAJIĆ, „Životopis bana Josipa Šokčevića“, U: *Hrvatski ban Josip Šokčević. Zbornik radova.*, ur. Dušan KLEPEC, Katica ČORKALO (Zagreb-Vinkovci: Centar za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 2000.), 380-381.

zalagao se za teritorijalno ujedinjenje Hrvatske. Zalagao se za njenu suverenost u unutrašnjoj upravi te na tragu četrdesetosmaških ideja za federalističko uređenje Monarhije kao i oslobođenje Bosne od turske vlasti.

Došavši u Zagreb izdao je proglas kojim se u sve urede i škole unutar Hrvatske uvodi hrvatski kao službeni jezik, dok se i dalje u određenim rukovodećim tijelima upotrebljavao njemački. Nakon toga su njemački činovnici masovno napuštali urede i škole u Hrvatskoj, a na njihova su mjesta zapošljavani domaći ljudi. Izdana je i naredba zagrebačkog gradskog zastupstva o uklanjanju hrvatsko-njemačkih natpisa.

Iako su banovi poslije i prije njega nosili titulu ban Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, stvarna je situacija bila drukčija zbog teritorijalne razjedinjenosti i različitosti uprava nad tim područjima.⁶⁴ Nove su prilike zahtijevale i ustroj novih tijela pa je osnovano Hrvatsko kraljevsko namjesničko vijeće na čelu kojeg je bio ban.⁶⁵

Posvetivši se pitanju uređenja lokalnih jedinica, Banska je konferencija izradila Naputak o uređenju županija, slobodnih kraljevskih gradova, slobodnih kotara, povlaštenih trgovišta i sudskih općina koji, bez obzira na to što je odobren godinu dana poslije, zbog manjka zakona nije zaživio u praksi. Slijedom toga Administrativni odbor Sabora koji je sazvan iste godine predložio je Osnovu zakona za uređenje slobodnih i kraljevskih gradova i poveljenih⁶⁶ trgovišta u Hrvatskoj i Slavoniji koji je uređivao stanje u navedenim područjima. Općine su imale pravo na vlastiti prirez, a njihovo se stanovništvo dijelilo na strance i građane prilikom čega su njihova prava bila definirana, a u gradu je zakonom podijeljena dužnost između načelnika i skupštine. Građani u općinama su imali izbornu pravo. Pasivno izbornu pravo su imali svi osim osoba koje su bile pod nečijom skrbi ili su bile kažnjavane te vojnika, dok su uvjeti za aktivno izbornu pravo bili određen cenzus i navršena 18. godina punoljetnosti. Također su građani imali određena prava na materijalnu potporu, dok su stranci uživali opća prava što je uključivalo pravo na dobrobit i dostojanstvo. Skupština je nadzirala činovnike koji su imali doživotni mandat dok je izbor novih činovnika regulirala skupština, a također je

⁶⁴ *Isto*, 383., Agneza SZABO, *Hrvatski ban Josip Šokčević* (Vinkovci: Privlačica, 2015.), 9-11.

⁶⁵ *Isto*, 386-387.

⁶⁶ poveljanih – povlaštenih

imala nadležnost određivanja njihovih plaća te je nadzirala načelnike koji su imali pravo inicijative pri donošenju odluka.⁶⁷

Put prema individualnosti bio je vezan uz ostvarivanje autonomije i teritorijalne cjelovitosti, tj. sa ujedinjenjem s Dalmacijom, Rijekom i Vojnom krajinom pri čemu je osobitu važnost imala hrvatska Pragmatička sankcija donesena 1712. godine kojom se jamči cjelovitost hrvatskih zemalja.⁶⁸

Dva važna dokumenta za Hrvatsku bili su Listopadska diploma kojom joj je dana ograničena ustavnost i koja je propisivala da o državnim odredbama i poslovima odlučuje Carevinsko vijeće zajedno s pokrajinskim Saborima te kasnije doneseni Veljački patent kojim su isti pokrajinski sabori svedeni na rang skupštine dok su Carevinskom vijeću dane široke ovlasti.⁶⁹ Bitan dokument za dokazivanje prava hrvatskih zemalja bila je Pragmatična sankcija donesena 1712. godine kojom se jamči njena cjelovitost. Prilika da se istaknu najvažniji zahtjevi za teritorijalnom cjelovitošću Hrvatske pružila se kod sazivanja Hrvatskog sabora 1861. godine. Prije Sabora s tim se pitanjem pozabavila Banska konferencija koja je zahtijevala sastajanje Dalmatinsko-slavonsko-hrvatskog sabora što je propalo jer je Dalmacija na svom Saboru odlučila ne sjediniti se s Bansom Hrvatskom. Vezano uz ostale zahtjeve koji se tiču hrvatske samostalnosti kralj je odobrio osnivanje Dvorskog Dikasterija umjesto Hrvatsko-slavonske dvorske kancelarije, kojoj je na čelu bio Ivan Mažuranić koji je Ministarskom vijeću davao bitne informacije.⁷⁰

Prije sazivanja Hrvatskog sabora u lipnju 1861., ban se htio upoznati s općim ozračjem u zemlji te je posjetio neke od gradova uključujući i rodne Vinkovce. Saboru 1861. su nazočili brojni ugledni zastupnici koji su svojom pojavom i govorima nastojali ukazati na važnost cjelovitosti i autonomije Trojedne Kraljevine. Uz donošenje članka 42 koji je bio rezultat rasprava o položaju Trojedne Kraljevine isticali su se i brojni pokušaji modernizacije zakonodavstva i revidiranja apsolutističkih zakona. Jedan od tih pokušaja je pretvaranje Zemaljske vlade u izvršni organ u Trojednoj Kraljevini, a dokaz za tvrdnju

⁶⁷ ČEPULO, „Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih iz 1881. godine“, 89-91.

⁶⁸ SZABO, *Hrvatski ban Josip Šokčević*, 14.

⁶⁹ Alan TAYLOR, *Hasburška Monarhija*, Zagreb, 1990., 85.-89.

⁷⁰ Mirjana GROSS, Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu* (Zagreb: Globus, 1992.), 123, 125, 127.

da je ovaj sabor postavio temelje Mažuranićevim reformama je želja da se reformira školstvo i da se Crkvi oduzme cjelokupna kontrola nad školstvom.⁷¹

Na početku rada Sabora ban je položio svečanu zakletvu obećavši kako će služiti narodu te da očekuje suradnju radi dobrobiti cijele domovine. Za Sabor su najvažnija bila pitanja teritorijalne cjelovitosti Hrvatske što bi uključivalo i rješenje za Dalmaciju i Vojnu krajinu, tj. njihovo ujedinjenje s Banskom Hrvatskom. Samim krajišnicima bilo je uvelike ograničeno sudjelovanje u Saboru unatoč tome što je delegacija sa Šokčevićem na čelu adresom zatražila od vladara njihovo sudjelovanje. No Saboru je kralj kao najvažnije pitanje nametnuo rješavanje odnosa s Austrijom, odnosno s Ugarskom.⁷²

Međutim, budući da je Hrvatski sabor odbio izabrati predstavnike u Carevinsko vijeće, kralj ga je odlukom od 8. studenog 1861. godine raspustio.⁷³ Ipak, najvažniji rezultat ovog Sabora je članak 42 kojim je Sabor definirao vezu Trojedne Kraljevine i Ugarske pod uvjetom da potonja prihvati autonomiju i jedinstvo Kraljevine.⁷⁴ Članak je nastao tokom saborske rasprave oko uređenja državne zajednice sa Ugarskom kada su se zastupnici podijelili na tri struje. Unionistička struja koja je željela pošto poto zajednicu sa Ugarskom, struju koju su činili Ante Starčević i Eugen Kvaternik koja je nastojala ostvariti što veću samostalnost hrvatskih zemalja te struju koja je podržavala politiku sadržanu u članku. U članku, koji je postao temelj rasprava sa predstavnicima ugarskih interesa, izražena je volja za suradnjom sa Ugarskom u obrani protiv bečke centralizacije, ali su i naznačeni autonomni poslovi – pravni, upravni, nastavni i bogoštovni – hrvatskih zemalja u budućoj zajednici.⁷⁵ Narednih je godina također započeta modernizacija gospodarstva te gradnja prometnica, o čemu je raspravljala Banska konferencija 1862. godine. Ban Šokčević je uz inicijativu kancelara Hrvatske dvorske kancelarije Ivana Mažuranića sazvao Bansku konferenciju na kojoj se raspravljalo o gradnji željeznice uz koju je trebao biti omogućen povoljan privredni život hrvatskih zemalja. Nakon što su prezentirani svi prijedlozi za gradnju željezničkih pruga, prihvaćen je prijedlog za gradnju pruge Zemun – Zagreb – Rijeka koja je trebala biti realizirana uz financijsku potporu i same Zemaljske vlade. Ovaj je projekt bio kočen zbog neslanja hrvatskih zastupnika u

⁷¹ GROSS, SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 130, 133, 142 i 148.

⁷² SZABO, *Hrvatski ban Josip Šokčević*, 17.

⁷³ *Isto*, 16, i 18.

⁷⁴ KLJAIĆ, *Životopis bana Josipa Šokčevića*, 388.

⁷⁵ GROSS, SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 132-134.

Carevinsko vijeće, zbog planova o preuređenju Monarhije te zbog općeg negativnog stava prema caru pa je Odbor osnovan u svrhu njegove realizacije uskoro raspušten. Projekt je preuzela Hrvatska dvorska kancelarija koja je uspjela pridobiti belgijsko društvo za financijsku pomoć, ali zbog ostavke Ivana Mažuranića i Josipa Šokčevića radovi su prekinuti.⁷⁶

Od iznimne je važnosti bilo i otvaranje Gospodarske izložbe 1864. godine. Osnovan je središnji odbor, a ban je tražio od Vlade uporabu grba s natpisom, naziv izložbe, financijsku potporu te mogućnost osnivanja područnih odbora izložbe u većim gradovima. Za mjesto održavanja izložbe izabrana je Zemaljska bolnica na Savskoj, a o međunarodnom karakteru izložbe govori činjenica da je Katalog objavljen na hrvatskom, talijanskom, njemačkom i francuskom jeziku. Izložba, na kojoj su sudjelovali i međunarodni izlagači iz Srednje Europe, je bila otvorena od 18. kolovoza do 15. listopada 1864. godine. Tadašnji hrvatski kancelar Ivan Mažuranić na zatvaranju izložbe istaknuo je kako je ona rezultat volje i truda naroda da postigne kulturni napredak te da sama vlada ne bi mogla učiniti puno toga bez naroda. Ideja gospodarske izložbe je bila pokazati jedinstvo Trojedne Kraljevine te je ona predstavljala simbol toga jedinstva.⁷⁷

Za vrijeme Šokčevića trebalo je urediti i školstvo. Zbog izrade novog zakona za uređenje pučkih škola, koji je stupio na snagu tek par godina kasnije, osnovan je saborski odbor koji je između ostalog razmatrao nacrt grupe učitelja. O organizaciji sistema narodnih škola, prema kojem bi se osim predmeta materinjeg jezika u školi uvelo i obavezno učenje hrvatskog jezika za učenike kojima hrvatski nije bio materinji jezik. Časopis učitelja zvao se *Napredak*, a o njegovom uređivanju i objavljivanju vodili su brigu bivši učenici hrvatskih gimnazija. Povećan je broj škola, a u njima je vladala slobodnija atmosfera što potvrđuje i izdavanje lista *Domovina* od strane zagrebačkih gimnazijalaca. List je počeo izlaziti 1860. godine, a glavni mu je slogan bio „Bog pomози našoj slozi“. Zbog socijalno ugroženih učenika po školama su bila organizirana Dobrotvorna društva potpore.⁷⁸

⁷⁶ Agneza SZABO, *Ban Josip Šokčević i njegovo doba*, (Vinkovci: Hrvatsko i športsko društvo Hrvatski sokol, 2011.), 146-148.

⁷⁷ SZABO, *Hrvatski ban Josip Šokčević*, 23-24.

⁷⁸ Prvo je bilo osnovano Dobrotvorno društvo za pomaganje školskih mladeži u gimnaziji u Zagrebu, a zatim Društvo za potporu siromašnih učenika u Vinkovcima. Društva su bila osnivana i u ostalim gradovima, a financijski utemeljitelji bili su redom crkveni velikodostojnici, politički službenici i ljudi

Tijekom šezdesetih godina nastavljen je rad na unaprjeđivanju obrazovnih i kulturnih institucija. Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu počela se preuređivati u Pravoslavni fakultet koji je trebao postati jezgra sveučilišta. Godine 1861. uz pomoć potpore J. J. Strossmayera počelo se raditi na osnivanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti koja je djelovala od 1866. godine te je u tu svrhu osnovan saborski odbor za prikupljanje dobrotvornih priloga u čemu su sudjelovali biskup Strossmayer, nadbiskup Juraj Haulik, ali i ostali saborski zastupnici.⁷⁹

Modernizirala su se i brojna glazbena društva čiji je cilj bio moralno uzdizanje i poboljšavanje ukusa puka. Uz financijsku pomoć Jurja Haulika sagrađena je današnja zgrada Hrvatskoga glazbenog zavoda u Zagrebu, a društvo je dobivalo pomoć i od bana te od drugih uglednih pojedinaca kojima je u čast svake godine priređivalo besplatni koncert. U *Matici Hrvatskoj* počeo je izlaziti 1864. prvi hrvatski književni časopis.⁸⁰

Sabor je donio zakonsku osnovu *O kazalištu Trojedne Kraljevine* kojom je kazalište uzeo pod svoju zaštitu te je propisana određena svota kojom je Vlada podržavala rad kazališta. Kazališni odbor, čiji je tajnik bio Dimitrije Demeter, imao je za zadatak osnovati „Učiteljište za osoblje kazališno“ u kojemu bi djelovali plaćeni učitelji. Uslijedila je i *Okružnica* kojom je zabranjena uporaba bilo kojeg drugog jezika osim hrvatskog, a važna je bila činjenica da je Ivan Zajc prihvatio mjesto profesora u Glazbenoj školi te postavljanje operete „Momci na brod“. U lošem položaju zbog nedostatka financija bio je Narodni muzej u Zagrebu te se počeo financirati iz zemaljske zaklade.⁸¹

U zemlji su tijekom šezdesetih godina djelovala i razna građanska društva, a jedno takvo je bilo Zagrebačko društvo čovječnosti koje je osnovala zagrebačka Židovska općina. Židovi su bili zastupljeni u svim zanimanjima te su sudjelovali u Prvoj dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoj gospodarskoj izložbi kao i u radu Trgovačko-obrtničkih komora. Uz odobrenje Vlade otvorena je Posudbena knjižnica, a književno Društvo sv.

cijenjenih zanimanja dok je potpora bila davana u obliku školskih pomagala, hrane ili odjeće, SZABO, *Hrvatski ban Josip Šokčević*, 25-27.

⁷⁹ *Isto*, 27-29.

⁸⁰ *Isto*, 30-31.

⁸¹ *Isto*, 31-32.

Jeronima čekalo je da mu Vlada odobri *Pravila* upravo u vrijeme kada je ban Šokčević podnio ostavku, o čemu će biti riječi kasnije.⁸²

Ban Šokčević bio je angažiran u javnim proslavama s nacionalnim značenjem koje su priređivala stručna i građanska društva kao što je, primjerice, spomen na provalu Tatara i bijeg Bele IV. u Hrvatsku (1242.-1862.) koju je organizirao Ivan Kukuljević Sakcinski. Tim je povodom blagoslovljena zastava Riječke županije, a sve je završilo nemirima koje su izazvali riječki talijanaši. Veliki križevački župan Ljudevit Vukotinović poslan je u Rijeku da provede istragu, a zbog suprotstavljanja Ante Starčević je otpušten s mjesta velikog bilježnika Riječke županije te je proveo u zatvoru mjesec dana. Za proslavu svečanosti blagdana Sv. apostola Ćirila i Metoda hrvatsko-slavonska crkvena pokrajina dobila je dozvolu od Svetog zbora za obred u Rimu. Kardinal Haulik i biskup Strossmayer poslali su okružnice u vezi proslave te je održan koncert Zemaljskog glazbenog zavoda, a objavljena je i knjiga „Tisućnica slovjskih apostola sv. Ćirila i Metoda“ (1863.).⁸³

Tokom Šokčevićevog je banovanja obilježena jedna iznimno značajna proslava – 300. obljetnica pogibije Nikole Šubića Zrinskog kod Sigeta 1566. godine. U svrhu proslave u Saboru je osnovan Odbor proslave na čelu sa Đurom Deželićem i Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim koji je prikupljao financije, pozivao zastupnike na obljetnicu te pripremao tijek proslave. Važan sudionik proslave bio je nadbiskup Juraj Haulik kojeg je Odbor zamolio da održi Svetu misu te dozvoli daljnji nastavak svečanosti u Maksimiru. Svečanost je održana od 24. do 26. studenog 1886. godine počevši sa misom koju je Haulik održao. Uzvanici svečanosti bili su i predstavnici ostalih slavenskih naroda, a između ostalog i Matica slovačka sa Josipom Hurbanom na čelu koja je kasnije zabranjena od strane Mađara.⁸⁴ U Karlovcu je povodom obljetnice izdana opsežna knjižica *Gradina Zrinjska* u kojoj se nalazio portret sa ruševinama Zrina i Nikole Zrinskog te pjesma *Sred hrvatskih visokih gora*, a također je izdana i pjesma autora Velimira Gaja *Nikola Zrinski, Sigetski junak*. U ovom je gradu izdan i *Spomenak tristogodišnje svetkovine junačtva Nikole grofa Šubića Zrinskog, bana hrvatskoga*,

⁸² *Isto*, 33-34.

⁸³ *Isto*, 36-37.

⁸⁴ *Isto*, 37-39.

proslavljene u Karlovcu 8. i 9. rujna g. 1866. te treće izdanje *Vazetje Sigeta grada* Brne Karnarutića.⁸⁵

U vrijeme Šokčevićeva banovanja realiziran je dugo planirani spomenik njegovom prethodniku, banu Josipu Jelačiću kojeg su htjeli postaviti na trgu Harmice koji je 1850. godine dobio ime Jelačićev trg. S tim je ciljem formiran Odbor u kojega su ušla i dva gradska senatora Nikola Urica i Adolf Hudovski. Kad je Šokčević postao ban tadašnji ga je gradski upravitelj Lichtenegger obavijestio o početku rada na spomeniku te mu je Šokčević pružio i financijsku potporu. U listopadu 1864. godine donijeta je odluka o zidanju temelja, a manjak novaca nadoknadili su posudbom od Dobrovoljačke zadruge. Ugovor, koji je već donijet 1861. godine, potpisali su autor spomenika Anton Dominik Fernkorn te članovi Odbora. Spomenik je trebao prikazati bana Jelačića iz 1848. godine koji u ruci drži golu sablju kojom je Hrvate vodio u boj. Podnožje je imalo dvije brončane ploče – prednja mora nositi naziv Ban J. 1848., a druga strana mora imati grb obitelji Jelačić. Godine 1866. spomenik je bio gotov i izložen u Fernkornovoj ljevaonici u Beču te dopremljen u Zagreb. Svečano otkriće spomenika održano je 16. prosinca 1866. godine. O tome kako je velika bila svečanost svjedoče graničari-banovci iz Gline i Petrinje, ukrašene kuće po trgu i cijelom Zagrebu, a svečanosti je pridonijelo i misno slavlje te kazališna predstava.⁸⁶

U banovanju Šokčevića važno mjesto ima sazivanje Banske konferencije 4. veljače 1865. godine čiji su članovi bili uglavnom pristaše Samostalne narodne stranke. Unatoč prvotnom kraljevom prijedlogu da se preinači izborni red što je trebalo omogućiti ulazak Kraljevine u Carevinsko vijeće, ostao je na snazi onaj iz 1861. godine. Izdan je Naputak o izvršenju izbornoga reda za nadolazeći Sabor kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od strane Hrvatsko-slavonske dvorske kancelarije. Određeno je osnivanje poglavarstvenih središnjih deputacija koje bi se sastojale od četiri prisjednika i predsjednika čiju dužnost u gradu izvršava gradonačelnik ili njegov namjesnik, a u županiji veliki župan, podžupan ili administrator veliko-županske časti, dok je u Bakru i

⁸⁵ Martin STRENJA, „Nikola Šubić Zrinski“ (Diplomski rad, Sveučilište u Zadru, 2022.), 37.

⁸⁶ KLJAIĆ, „Životopis bana Josipa Šokčevića“, 389., Agneza SZABO, *Hrvatski ban Josip Šokčević*, 40-42.

Rijeci predsjednik bio civilni kapetan. Uloga deputacija bila je da uređuju administraciju vezanu za izbore na svome području i odgovorne su banu.⁸⁷

Glavna tri zadatka koje je kralj nametnuo Hrvatskom saboru, koji je sazvan krajem 1865. godine, bila su slanje poslanika na kraljevu krunidbu, donošenje Izbornog reda i uređenje Sabora te sastavljanje prijedloga za zajedničke poslove sa ostatkom Monarhije.⁸⁸ Hrvatski je sabor, sukladno sa kraljevim nalogom da se osnuje odbor koji će zajedno sa odborom Ugarskog sabora raspravljati o državno-pravnom položaju unutar Monarhije, zaključio da treba osnovati takav odbor. Paralelno sa time bili su započeti tajni pregovori Mađara sa Austrijom.⁸⁹ U Hrvatskom se saboru oblikovala fuzija dijela Samostalne narodne stranke i Narodno-liberalne stranke čiji su članovi izradili Naputak za odbor Hrvatskog sabora nakon čega su 1866. godine počeli pregovori koji su prekinuti zbog inzistiranja na teritorijalnoj cjelovitosti hrvatskih zemalja i na njihovoj autonomiji.⁹⁰ Hrvatski se sabor ponovno sastao krajem 1866. godine te je nakon upućivanja adrese kralju, u kojoj je izražena želja za rješavanjem državnopravnih odnosa sa kraljem i molba da se osigura teritorijalno jedinstvo hrvatskih zemalja, Sabor je raspušten. Nakon što je Hrvatski sabor, koji je započeo sa radom u travnju 1867. godine, raspušten zbog odbijanja Sabora da pošalje poslanike na kraljevu krunidbu u Ugarski sabor, a potaknut prethodno spomenutim događajima, ban Josip Šokčević je dao ostavku koja je prihvaćena 27. lipnja 1867. godine.⁹¹

LEVIN RAUCH (1867.-1871.)

Nakon sporazuma austrijske i mađarske strane te sklapanja *Austro-Ugarske nagodbe*, hrvatska se politička javnost ubrzo našla pred zadaćom sređivanja odnosa s Ugarskom pa je kao glavni izvršitelj te misije, kao namjesnik banske časti 27. lipnja

⁸⁷ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-20000., Prvi svezak: 1848.-1867.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2000.), 348-350.

⁸⁸ SZABO, *Ban Šokčević i njegovo doba*, 191-192.

⁸⁹ *Isto*, 199-200.

⁹⁰ *Isto*, 205, 207.

⁹¹ *Isto*, 209.-214.

1867., imenovan Levin Rauch.⁹² Nakon završetka studija u Győru postao je poznati unionist te je 1848. godine emigrirao u Austriju. Financijski je podupirao Društvo čovječnosti te je bio član Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva i sudjelovao je u Dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoj izložbi.⁹³ Kao član Unionističke stranke bio je birani zastupnik u Hrvatskom saboru 1861. godine i virilni član u Hrvatskom saboru 1865. godine.⁹⁴

Zbog njegove uočljive sklonosti prema mađarskoj vladi nije se slagao s većim dijelom hrvatske javnosti, a radi svoje sigurnosti je na tri mjeseca zabranio izlaženje glasila Narodne stranke *Pozor*. Nakon toga je stranka pod uredništvom Josipa Miškatovića počela izdavati *Novi Pozor* u Beču, a zabrani je podlegao i proglas sastavljen na skupštini Zagrebačke županije 1867. godine. Na skupštini se polemiziralo o nastojanjima Mađara da preuzmu prevlast tako što su, putujući na kočijama i prodajući duhan, propagirali kvalitetu života u Ugarskoj.⁹⁵ Kako bi Rauch osigurao sebi povoljan položaj postavljao je na mjesta u državnoj službi članove Unionističke stranke, a otpuštao članove Narodne stranke. Također je podržavao pisanje Ante Starčevića protiv Narodne stranke.⁹⁶ Rauchov način upravljanja, koji je često u svojim člancima isticala Narodna stranka, očitovao se kada je Rauch radi predostrožnosti sprječavao demonstracije mladih tako što je sugerirao nastavnicima veću kontrolu nad ponašanjem mladih. Sumnjičav je bio i pri dozvoli za prvu sjednicu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.⁹⁷ Još jedan slučaj kada je Rauch primijenio restriktivnu mjeru nad protivnikom je kada je otpustio profesora realke Josipa Torbara što je izazvalo nezadovoljstvo većine hrvatskog stanovništva.⁹⁸ Potpora politici unionističke stranke bili su i veliki župani koji su, koristeći svoj položaj, otpuštali one koji se nisu slagali s njihovim svjetonazorom.⁹⁹

⁹² Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak: 1868.-1918.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2000.), 13.

⁹³ Iskra IVELJIĆ, *Anatomija jedne velikaške porodice: Rauchovi* (Zagreb: FF Press, 2015.), 18.

⁹⁴ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak*, 14.

⁹⁵ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak*, 16.-19., GROSS, SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 221.

⁹⁶ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak*, 14, 17.

⁹⁷ *Isto*, 17-18.

⁹⁸ *Isto*, 20.

⁹⁹ Martin POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkog, kulturnog i društvenog života, II.* (Zagreb: Knjižara Franje Suppana, 1900.), 13.

Izborni je red iz 1867. propisivao da središnje izborne odbore bira veliki župan ili načelnik i uvjete kao što su hrvatsko-slavonsko državljanstvo za aktivno izbornu pravo te visinu izbornih cenzusa prilikom čega se vodilo računa o statusu pojedinca i o tome dali posjeduje nekretninu ili ne posjeduje.¹⁰⁰ Izbori, na kojima su sudjelovali unionisti, pravaši i narodnjaci, su održani 1867. godine prema nametnutom Izbornom redu na kojem su uz pomoć pritisaka, obećanja, olakšica te nezakonitih radnji pobijedili unionisti.¹⁰¹ Obzirom da je Narodna stranka bila ugrožena postojećim Izbornim redom, nedugo nakon otvaranja Sabora koji je konstituiran na njegovom temelju, zastupnici Narodne stranke zahtijevali su nove izbore koji bi se proveli temeljem pravednog Izbornog reda. Kada to nisu mogli ostvariti, napustili su Sabor nakon čega su ga napustili i zastupnici Rijeke.¹⁰² Predstavku u kojoj su se tražili ponovljeni izbori pročitao je Jovan Subotić, ali kada je ona odbijena u sljedećoj svojoj izjavi naglasio kako je pobjeda unionista ostvarena na neprihvatljiv način.¹⁰³

Kako bi osigurao miran daljnji rad sabora, koji je trebao odaslati Odbor za pregovore sa Ugarskim odborom oko Nagodbe, Rauch je angažirao oružanu silu ispred i unutar sabornice.¹⁰⁴ Zadatak unionističke većine bilo je donošenje *Hrvatsko-ugarske nagodbe* međusobnim dogovorom Ugarskog i Hrvatskog kraljevinskog odbora koji su formirani u tu svrhu. Unutar Hrvatskog kraljevinskog odbora oblikovale su se dvije grupe unutar unionista. Jedna je struja predvođena Jovanom Živkovićem koja je priznavala jedinstvo Ugarske krune s tim da se borila za hrvatsku autonomiju dok je druga struja predvođena Kolomanom Bedekovićem i Ladislavom Pejačevićem podržavala vezu s Ugarskom bez inzistiranja na hrvatskoj autonomiji. Tijekom pregovora o *Hrvatsko-ugarskoj nagodbi*, prijedlog predvodnika manjine Jovana Živkovića - prema kojem bi osim autonomnih poslova i izvršavanje zajedničkih poslova bilo u nadležnosti Zemaljske vlade te su u njih spadale i obaveze koje države imaju prema Monarhiji kao i čin krunidbe što uključuje jednu zavjernicu, a službeni jezik bi bio srpsko-hrvatski dok bi financije, osim neizravnih poreza, bile u nadležnosti hrvatske strane - nije prihvaćen.¹⁰⁵ Suprotna

¹⁰⁰ Dalibor ČEPULO, „Hrvatsko-ugarska Nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871.“ *Zbornik pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci Supplement*, 1., (2001.), 136-137.

¹⁰¹ GROSS, SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 223.

¹⁰² *Isto*, 224.

¹⁰³ POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, 21, 24.

¹⁰⁴ PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000.*, *Drugi svezak*, 31.

¹⁰⁵ GROSS, SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 224-226.

stajališta u samoj vladajućoj stranci bila su vidljiva već nakon čitanja adrese u Saboru prije donošenja *Hrvatsko-ugarske nagodbe*, a najveći je jaz izazvala formulacija *državno jedinstvo* koju su pojedinci htjeli zamijeniti s *državna zajednica*.¹⁰⁶

Nakon što je prihvaćen kraljev reskript kojim su, pozivajući se na povelju Marije Terezije kojim Rijeka pripada Ugarskoj kruni, samostalni poslovi Trojedne Kraljevine prepušteni dogovoru Kraljevinskih odbora oba Sabora dok bi zajednički poslovi bili nepromjenjivi,¹⁰⁷ Hrvatski je odbor dao završni prijedlog podjele poslova prije čijeg bi odobravanja mađarska Vlada preuzela provizorij nad Rijekom, što su Mađari prihvatili. Toj se odluci koja je stupila na snagu odlukom kralja od 28. rujna te kasnije i riječkim statutom, a koja je podrazumijevala upravu i pomorsku oblast hrvatsko-ugarskog primorja na čelu s gubernatorom, djelomično, ali ne dosljedno protivio Levin Rauch.¹⁰⁸ Rješavajući pitanje daljnjeg položaja Rijeke Ugarski je sabor dan prije kraljeve sankcije *Nagodbe* 12. studenog 1868. godine izglasao tekst u kojem se navodi kako Rijeka pripada Ugarskoj. Obzirom da je sankcionirana *Nagodba* već bila poslana u Zagreb, ugarski ministar-predsjednik Andrassy je telegramom ovlastio Raucha da u sankcionirani tekst umetne spomenuti tekst Ugarskog sabora također napomenuvši kako je prihvaćanje kraljevog reskripta o Rijeci u Hrvatskom saboru uvjet za prihvaćanje *Nagodbe*. Nakon prihvaćanja kraljevog reskripta u Hrvatskom saboru 17. studenog, *Nagodba* je dobila kraljevu sankciju te je prihvaćena u Hrvatskom saboru 18. studenog sa tekstom Ugarskog sabora umjesto članka 66 prema kojim dogovor oko Rijeke nije postignut.¹⁰⁹ Još jedan dokaz da je Rauch štitio i provodio mađarske interese je donošenje zakona kojim je *Nagodba* zaštićena tako što se kažnjavao svaki pokušaj njenog prozivanja.¹¹⁰

Kao važna stavka nametnula se problematika pripadnosti Vojne krajine. U procesu njenog razvojačenja podjela krajiških šuma dogovorena je između vojnih krugova i ugarske Vlade putem Krajiških punktacija 1869. godine. Dvije godine kasnije Krajina je pripala Ugarskoj, a njena uprava vojsci.¹¹¹ Tijekom saborskog zasjedanja 1870.

¹⁰⁶ POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, 30.

¹⁰⁷ GROSS, SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 230.

¹⁰⁸ *Isto*, 241-243.

¹⁰⁹ *Isto*, 229-230.

¹¹⁰ ČEPULO, „Hrvatsko-ugarska Nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871. „, 132.

¹¹¹ GROSS, SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 246.

donesena su dva zakonska članka – *Zakonski članak III/1870 ob izbornim redu za Sabor kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* i *Zakonski članak II/1870 o uređenju Sabora kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Prvi zakon određuje broj zastupnika kojih je bilo 67, sastav središnjih izbornih deputacija, sastav izbornih odbora te izbornih deputacija. Drugi zakon uređuje kraljeva prava raspuštanja Sabora, pravo kralja ili bana da otvori Sabor, obavezu od tri mjeseca sazivanja novog sabora, tko su sve virilisti, trogodišnji mandat zastupnika te mnoge druge pojedinosti.¹¹²

Tijekom sukoba s Rauchom kojeg su rasplamsavali izbori i druga pitanja u zemlji Narodna se stranka dijelila na tri struje – jedna se je zalagala za oporbu sačinjenu od umjerenih unionista i narodnjaka, druga je zahtijevala reviziju Nagodbe, a treća je podržavala dio unionista koji je nastojao prilikom sklapanja revizije Nagodbe zadržati za Hrvatsku širu autonomiju.¹¹³ Da je opstruiran svaki pokušaj suprotstavljanja banu svjedoči slučaj francuskog novinara koji je prema nalogu Namjesničkog vijeća, kada se saznalo za njegova izvještavanja francuske javnosti o događajima u Hrvatskoj, od strane redarstvenih organa ispraćen iz zemlje.¹¹⁴ Saveznici Narodne stranke bili su i katolički svećenici pa oni nisu, unatoč nastojanjima Jurja Haulika da prihvate tadašnje uređenje Monarhije i napuste panslavističku koncepciju, podržali Rauchov režim.¹¹⁵ Pojedinci su eksplicitno negodovali protiv promađarski orijentiranog bana pa se tako delnički podžupan odrekao svoje časti kao i Ivan Vončina koji je odstupio s pozicije riječkog podžupana. Usprkos svemu Rauch je uz pomoć sebi odanih ljudi, kao što je savjetnik za unutarnje poslove Robert Zlatarević, svjesno onemogućavao razvoj hrvatskih zemalja. Robert Zlatarović je kao Rauchov pomagač kontrolirao pisanje ondašnjih glasila te je donosio odluke o zabranama i ukidanju istih.¹¹⁶

Kao ban koji je bio na čelu Vlade Rauch je donio par zakona. Jedan od njih je Zakon o proglašenju autonomnih zakona prema kojem su zakoni stupali na snagu petnaest dana nakon objavljivanja. Donesen je i *Zakon o ustroju Zemaljske vlade* i *Zakon o*

¹¹² PERIĆ, „*Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak*, 57-58.

¹¹³ DČEPULO, „*Hrvatsko-ugarska Nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871.*”, 125.

¹¹⁴ POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, 7.

¹¹⁵ *Isto*, 8-9.

¹¹⁶ Ivo PERIĆ, „*Hrvatski državni Sabor 1848.-2000, Drugi svezak*, 15.

ustrojstvu županija.¹¹⁷ Prema *Zakonu o ustroju Zemaljske vlade* na čelu uprave je bio ban dok su njemu podložna bila tri odjela – Odjel za prosvjetu i bogoštovlje, Odjel za pravosuđe te Odjel za unutarnje poslove. Zakonom je propisano i da ban putem hrvatsko-slavonskog ministra sugerira kralju koga će postaviti na mjesto u upravi ili u pojedinom odjelu te mu je putem istog ministra podnosio sugestije Vlade s time da je obje odluke protupotpisao.¹¹⁸ Prema *Zakonu o ustrojstvu Zemaljske vlade*, ako bi u Saboru bila iznesena pojedina interpretacija, ban ili povjerenici bili su dužni odgovoriti na nju, a također je ban bio odgovoran i samom Saboru ukoliko bi svojim potezom naštetio državi. Isto tako Vlada je bila dužna jednom godišnje prikazivati proračun za godinu koja slijedi, a ban je mogao glasovati u Saboru.¹¹⁹ Problematični uređenja hijerarhije u sudstvu Vlada je doskočila tako što je propisala da činovnike, izuzevši sudbenog stražara, postavlja ban dok tajnika Stola sedmorice te suce kraljevinskih sudova postavlja kralj uz banovu inicijativu. Donesen je *Zakon o uređenju županija*, prema kojem je kotarski sudac bio odgovoran podžupanu i županu, te je propisano da je središnji organ županije Županijska skupština koja je u istom sastavu zasjedala tri godine te je dva puta godišnje imala sjednice. Županijska se skupština sastojala od poreznih obveznika i čelnika općina dok se niži organ, upravni odbor, sastojao od članstva Skupštine koji se mijenjao svake godine i županijskih činovnika. Čelnik Upravnog odbora bio je podžupan ili, predložen od strane bana, veliki župan koji je također bio i na čelu magistrata čije je niže dužnosnike birao sam dok je za postavljanje viših dužnosnika davao prijedlog banu. Županijski sudac morao je imati položen sudački ispit, blagajnici i podžupani morali su imati pravnog iskustva ili završiti pravni fakultet, a za mjernike i bilježnike je postojao poseban ispit te su svi bili plaćeni iz državnih sredstava, a bili su odgovorni banu i velikom županu, obvezujući se na dužnost prisegom kralju. Vlada je primala pritužbe koje su se ticale rada u županiji, a također je i županijska skupština mogla uputiti pritužbu Saboru i Vladi ukoliko bi došlo do problema dok je dodatnu slobodu Vladi pružala odredba da je i podžupan dužan izvršavati njene naloge.¹²⁰

¹¹⁷ ČEPULO, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu*, 184.

¹¹⁸ Dalibor ČEPULO, „Odgovornost i položaj bana i članova Hrvatske zemaljske vlade 1868.-1918. i ministarska odgovornost u Europi, *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, 2., (1999.), 244-245.

¹¹⁹ ČEPULO, „Hrvatsko-ugarska Nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871.“, 135.

¹²⁰ *Isto*, 139-141.

Zakon o uređenju općina i trgovišta načelno je odgovarao odredbi iz 1850.-ih te je propisivao da je općinski sudac odgovoran općinskom odboru, ali isto tako dužan spriječiti i predati županiji odluke koje bi ugrozile općinu. Prema zakonu prava općinara bila su dobivanje financijske pomoći u slučaju ugroženosti, biračko pravo te korištenje imovinom općine i zaštita vlastite. Suce, knezove i bilježnike u općini imenovao je Odbor inicijativnom više upravne instance. Rauch je također iznio prijedlog zakona o ravnopravnosti Židova koji je jamčio i kontrolu rješavanja tih pitanja pri Vladi.¹²¹

Uklanjanje Levina Raucha s pozicije bana nagovještavale su optužbe o korupciji, da je prodavao u zakup sol koja je bila predviđena za hrvatske potrebe te da je financirao udruženje za iskorištavanje dobiti od isušenja Lonjskog polja, koje su osvanule u *Zatočniku*.¹²² Nakon objave tih članaka Rauch je tužio urednika *Zatočnika* Josipa Miškatovića, vlasnika tiskare u kojoj se glasilo tiska Ivana Vončinu i njihovog suradnika Matiju Mrazovića za klevetu. Na toj je sudskoj parnici, koja je održana pred pukovnijskim petrinjskim sudom, donesena 7. siječnja 1871. godine za optužene oslobađajuća presuda pa je Rauch nakon što se vijest o tome proširila podnio ostavku sa banske dužnosti koja je prihvaćena 26. siječnja.¹²³

KOLOMAN BEDEKOVIĆ (1871.-1872.)

Jedno od u historiografiji manje zastupljenih, a ujedno politički mirnijih razdoblja zauzima banovanje Kolomana Bedekovića Komorskog. Bedeković je bio podžupan te zatim župan Varaždinske županije, a kao pravnik bio je prisjednik Sudbenog stola. Nakon donošenja *Hrvatsko-ugarske nagodbe*, sudjelovao je u Kraljevinskom odboru za rješavanja pitanja Rijeke oko koje se kod sklapanja Nagodbe nisu sporazumjeli. Raspravljao je oko preustroja Vojne Krajine te je dva puta bio saborski zastupnik.¹²⁴

¹²¹ *Isto*, 143-144.

¹²² *Isto*, 127.

¹²³ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-20000. Drugi svezak: 1868.-1918.*, 64-65.

¹²⁴ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-20000. Drugi svezak: 1868.-1918.*, 42-. Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980.), 90.

Istog dana kada je Rauch razriješen banske dužnosti, 26. siječnja 1871., Bedeković je imenovan banom.¹²⁵ Izbore 1871. godine oporbena je Narodna stranka nastojala dočekati spremna pa je s tim u vezi nastala brošura *Gradjanom i seljakom* u kojoj je bilo izraženo nezadovoljstvo cjelokupnim državnim zakonom, ali i ostalim eksponiranijim političkim strankama. Izrazivši svoje nezadovoljstvo prijašnjim banom i cilj za autonomnom Hrvatskom, pobijedila je dobivši 51 glas dok je Stranka prava dobila je jedan, a Narodno-ustavna stranka 13 glasova. Brošura se osvrnula na *Austro-ugarsku nagodbu* te na okolnosti koje su dovele do *Hrvatsko-ugarske nagodbe* nakon čijeg su donošenja Hrvati dovedeni u podređen položaj naspram Ugarske. Istaknuto je kako je Rauch zapošljavao sebi odan kadar kojem nije bilo stalo do potreba naroda, a davao je ostavke onima koji se nisu slagali s njegovom politikom pa se stoga u brošuri preporučuje narodu da izabere ljude koji će zastupati dobrobit naroda, voljeti svoj narod i koji neće uživati u porocima.¹²⁶

Nakon što je Narodna stranka pobijedila na izborima zavladao je panika među pripadnicima Unionističke stranke da će se poništiti prežici njihova rada.¹²⁷ Paralelno s početkom pregovora oko revizije *Nagodbe* i porastom nezadovoljstva Unionista, ban Bedeković i sam nezadovoljan idejom o reviziji i preslab da zastupa svoju Unionističku stranku dao je ostavku koja je prihvaćena 12. prosinca 1872. godine.¹²⁸

Kasnije, osim što je sudjelovao u poslovima Kraljevske dvorske kancelarije za Ugarsku, izabran je za ministra Hrvatske i Slavonije pri Ugarskoj vladi te je kao takav radio na sprječavanju nemira 1883. godine, a i sudjelovao je na konferenciji za smirivanje istih.¹²⁹

¹²⁵ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000. Drugi svezak*, 65.

¹²⁶ Mira KOLAK-DIMITRIJEVIĆ, „Kako su narodnjaci pobijedili na izborima 1871.? (Nepoznata brošura Ivana Mažuranića), *Historical contributions – Historische Beiträge*, 14, (1995.), 166-189, 203.

¹²⁷ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000., Drugi svezak: 1868.-1918.*, 71.

¹²⁸ *Isto*, 81, 95.

¹²⁹ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000. Drugi svezak: 1868.-1918.*, 43., Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, 73, 119, 159.

ANTUN VAKANOVIĆ (1872.-1873.)

Aktivnu karijeru započeo je 1826. godine kao vježbenik Zagrebačke županije te začasni županijski podbilježnik. Bio je i na čelu Sudbenog stola te bilježnik Banskog stola. Također je obavljao odvjetničku službu u Rijeci te u njoj obnašao dužnost primorskog prokuratora, a 1867. godine je postao financijski zemaljski upravitelj za Hrvatsku i Slavoniju. Bio je sudionik ilirskog pokreta te je tada napisao brošuru o mađarizaciji pod nazivom *Sollen wir Magyaren werden* te je sudjelovao u radu Gajevih *Novina horvatskih*.¹³⁰ Za vrijeme Šokćevićevog je banovanja bio zastupnik u Saboru, a za Raucha i njegov predsjednik. Od kada je postao namjesnik banske časti u veljači 1872. godine - kontrolom onoga što su objavljivali članovi Narodne stranke i okupljanjem ljudi oko sebe - nastojao je, poput Levina Raucha koji mu je u tome i pomagao, rezultate izbora okrenuti u svoju korist. Kada to nije uspio pozvao je u Sabor 47 virilista prilikom čega se odazvalo njih 41 te su oni tako premašili broj narodnjaka.¹³¹ Zastupnici Narodne stranke su pod pritiskom pristali da Ugarski sabor i Kraljevinski odbor budu sastavljeni i od unionista i od narodnjaka koji su se kasnije spojili u jednu stranku.¹³²

Aktualno pitanje u zemlji bile su financije koje su bile narušene troškovima vezanim uz poslove oko Krajine i riječko-karlovačke željeznice te pružanjem pomoći osiromašenim građanima radi kojih je osnovan Odbor za stradale, a novčana sredstva prikupljao je Gjuro Crnadak.¹³³ Na Saboru 1872. godine, u kojem je između ostalog donijeta *Osnova zakonskog članka* kojom se u Hrvatskoj i Slavoniji ukida kazna batinanjem, izabrana je hrvatska Deputacija koja je trebala zajedno s ugarskom Deputacijom sastaviti sadržaj revidirane *Nagodbe*. Kada je na posljetku stupila na snagu

¹³⁰ Krešimir ŠKULJEVIĆ, *Antun Vakanović i njegovi pokušaji kreiranja političke većine u nekim mjestima sjeverne Hrvatske*, (Diplomski rad, Fakultet Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2008.), 8., 10-12, 23.

¹³¹ *Isto*, 21-22, 24, 28-29, 36, 104; Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor: 1848.-2000., Drugi svezak: 1868.-1918.*, Zagreb, 2000., 96.

¹³² GROSS, SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 251.

¹³³ ŠKOLJEVIĆ, *Antun Vakanović i njegovi pokušaji kreiranja političke većine u nekim mjestima sjeverne Hrvatske*, 32, 34-35.

godinu dana poslije i unatoč zahtjevima J. J. Strossmayera poput onih za ujedinjenjem Dalmacije s Hrvatskom, samostalnim izborom bana ili hrvatskim školama u Rijeci, nije donijela veće koristi za Hrvate.¹³⁴ Za vrijeme odsustva s javne dužnosti, kada je njegov zamjenik bio Makso Prica, Vakanović se posvetio uređenju Banskih dvora te je sudjelovao u radu ugarskih masonskih loža.¹³⁵ Nakon što je izglasana revizija *Nagodbe* u Hrvatskom saboru, a i potaknut državnim problemima te općim nezadovoljstvom njegovim banovanjem što je rezultiralo i time da je mnoge članke Narodne stranke cenzurirao, Vakanović je 1873. odstupio sa položaja namjesnika banske časti.¹³⁶

IVAN MAŽURANIĆ (1873.-1880.)

Ivan Mažuranić svojim je angažmanom na visokim pozicijama u Monarhiji pridonio razvoju hrvatskih zemalja te je svako napredovanje u svojoj karijeri iskoristio da se zalaže za hrvatska prava. Nakon završenog studija prava postao je član Kluba hrvatskih preporoditelja, a potom se posvetio književnosti te je napisao spjev *Smrt Smail-age Čengića* i dovršio djelo *Osman* Ivana Gundulića. Značajnu je ulogu imao 1848. godine kada je u Hrvatskom saboru bio predsjednik odbora koji je radio na uređenju odnosa Trojedne Kraljevine i Ugarske te je za kralja sastavio *Reprezentaciju Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Napisao je i *Manifest naroda hrvatsko-slavonskoga* u kojem se ističe potreba slobode hrvatskih zemalja unutar Monarhije, a kao svojevrsna podrška Jelačiću i narodu u ratu protiv Mađara poslužio je njegov *Proglas hrvatskom narodu*. Za vrijeme neoapsolutizma bio je državni nadodvjetnik i generalni prokurator, a za vrijeme Šokčevićevog banovanja tokom djelovanja Banske konferencije napisao je *Predstavku Banske konferencije* u kojoj se tražila teritorijalna cjelokupnost Trojednice, uvođenje službenog hrvatskog jezika i utemeljenje Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske Dvorske kancelarije u Beču. Bio je predsjednik Hrvatsko-slavonskog Dvorskog dikasterija od 1861. do 1862. godine, a potom novoutemeljene Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske Dvorske kancelarije. Sa banom Šokčevićem osnovao je Samostalnu narodnu

¹³⁴ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor: 1848.-2000., Drugi svezak: 1868.-1918.*, Zagreb, 20000., 105.

¹³⁵ ŠKULJEVIĆ, *Antun Vakanović i njegovi pokušaji kreiranja političke većine u nekim mjestima sjeverne Hrvatske*, 99, 101, 104.

¹³⁶ *Isto*, 60-63.

stranku koja je zagovarala ulazak hrvatskih zastupnika u Carevinsko vijeće i koja se predstavila sa brošurama *Uvjetno ili bezuvjetno*. Bio je autor znamenitog članka 42 Hrvatskog sabora te je je izabran nekoliko puta za saborskog zastupnika, a također je bio i dva puta predsjednik Hrvatskog sabora 1872. godine.¹³⁷

Izabran je na bansku funkciju 20. rujna 1873. kao predstavnik Narodne stranke. Uspio je provesti reforme koje su modernizirale važna društvena područja, a pojedinim su zakonima liberalizirana određena prava. Bio je škrt na riječima, ali jezgrovit. Međutim, nisu svi bili zadovoljni s njegovim radom, primjerice Ante Starčević i August Šenoa koji su ga smatrali marionetom Beča. Mažuranićevi su zakoni biti slični austrijskim i njemačkim, a obzirom da je zemlja bila razjedinjena modernizacija u njoj nije bila ujednačena. Modernizacija je bila opstruirana i od strane Mađara koji nisu htjeli osigurati dovoljne financije te su Hrvatima pojedinih oduzimanjem prava izazvali nemire. Neujednačen tekst *Hrvatsko-ugarske nagodbe* dokaz je nepoštivanja Hrvata, ali pod pritiskom su bili i ostali ne mađarski narodi kojima je bila nametnuta mađarska hegemonija od Karpata do Jadrana.¹³⁸ Najnužniji i najvažniji reformski zakoni za opstojnost države, kojima su uređeni uprava, prosvjeta i sudstvo, doneseni su tokom zasjedanja Sabora u lipnju 1875. godine.¹³⁹

Mažuraniću se kao najvažnije nametnulo reformiranje starog sustava uprave i sudstva, a potom i njihovo detaljnije uređenje. Ban se zatim posvetio modernizaciji školstva, a potom je donio zakone koji su uređivali društvena pitanja poput okupljanja i pisanja u tisku. Zakonom je nastojao urediti pitanje financija i zadružno pitanje.¹⁴⁰

Obzirom da je u upravi i sudstvu do 70-ih godina vladala velika neorganiziranost pokazala se potreba za promjenom koja je donesena u obliku *Zakona o vlasti sudačkoj*. Zakon, koji se sastojao od 13 članaka, uredio je položaj sudstva spram uprave te ih je razdijelio. Prema zakonu, za sudačku su vlast propisane određene kompetencije te je ona

¹³⁷ SZABO, *Ban Ivan Mažuranić – graditelj moderne Hrvatske* (Zagreb: Matica hrvatska, 2014.), 3-5, 7-9, 13-14, 16.

¹³⁸ Iskra IVELJIĆ, „Kontrolirana modernizacija za banovanja Ivana Mažuranića“, *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest*, 48., (2016.), 313-315, 317-318, 322; Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000. Drugi svezak: 1868.-1918.*, 118.

¹³⁹ ČEPULO, *Hrvatska povijest u europskom kontekstu, 186-187.*

¹⁴⁰ Mirko VALENTIĆ i Lovorka ČORALIĆ (ur.), *Povijest Hrvata: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata* (Zagreb: Školska knjiga, 2005.), 468.

bila doživotna osim u slučaju povrede položaja ili reorganizacije pravosuđa. Također, sudac nije mogao biti na sudačkom i drugom položaju istovremeno. *Zakonom o ustroju Stola sedmorice* iz 1874. godine ban više nije bio njegov predsjednik nego je to bio sudac iz redova Stola. Zemaljska vlada ili kralj sami su rješavali sporove vlade i pravosuđa. Detaljnije govori *Zakon o stegovnom postupku protiv sudaca, njihovom premještanju i umirovljenju protiv njihove volje* iz 1874. godine.¹⁴¹

Jedan od zakona na temelju kojeg je Sabor kontrolirao djelatnost bana te je na temelju toga ista sankcionirana je *Zakon o odgovornosti bana i odjelnih predstojnika Zemaljske vlade* iz 1874. godine. Povrede, na temelju kojih je suđenje vodio kraljevinski sud, a konačnu presudu donio Sabor, koje su bana mogle dovesti do otpuštanja iz službe, a u određenim slučajevima i do zabrane rada u bilo kojoj državnoj službi, bile su povreda državnog Zakona, hrvatske autonomije i općenito stabilnosti cijele države. Postupak je bilo nezahvalno provoditi jer bi on uzrokovao nestabilnost u državi te se stoga provodio samo u izvanrednim situacijama.¹⁴² Kao početak sudskog procesa, kojem je prethodila pismena sugestija 20-torice saborskih zastupnika, razmatrale bi se priložene optužbe. Ukoliko bi optužbe bile prihvaćene, čemu je prethodila trodnevna rasprava, ban je pred tročlanom komisijom mogao iznijeti obranu. Nakon toga odvijala bi se sjednica na kojoj se donosila konačna odluka, nakon čega su birana dva svojevrсна svjedoka. Proces je vodio hrvatsko-slavonsko-dalmatinski Kraljevinski sud, čiji je predsjednik bio predsjednik Stola sedmorice, a zamjenik predsjednik Banskog stola, koji se sastojao od 12 stalnih članova – suci Stola sedmorice, predsjednik i dva prisjednika Banskog stola te predsjednici zbornih sudova prve molbe u Osijeku i Zagrebu - te 12 osoba koje su poznavale zakon, a koje je birao Sabor. Nakon što bi tužitelji i ban bili obavješteni o sastavu suda, mogli su u roku od osam dana izuzeti najviše šest sudaca suda ili bi pak proceduralno ždrijebom bilo izdvojeno iz članstva 12 sudaca, a također je svaki član toga suda mogao pokrenuti inicijativu za vlastiti izostanak iz suda. Kada bi sastav suda bio konačan, unutar njega bi bila izabrana tročlana komisija koja bi sastavljala točke rasprave, a paralelno s tim bi saslušavala svjedoke osobno ili bi ih slala na Redovni sud, a sama osoba koja je optužena prestala bi obavljati državnu službu. Nacrt rasprave Komisija je trebala predati Sudu nakon čega bi tužitelji imali na raspolaganju tri tjedna za sastavljanje

¹⁴¹ ČEPULO, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu*, 190-191.

¹⁴² *Isto*, 188-189.

optužnice. Ukoliko bi ban bio proglašen krivim, optužnica bi bila donesena tajnim glasovanjem kuglicama. Postojala je mogućnost nadoknade troškova suđenja. Svakom stupnju rasprave prisustvovalo bi deset sudaca, a moguća olakšavajuća okolnost je bila ta da je Sabor sve do konačne odluke mogao odbaciti optužbu te ju je mogao odlukom za stalno poništiti.¹⁴³ Da je Mažuranić spreman na dogovor radi željenog cilja potvrđuje primjer kada su Mađari odbili prijedlog ovog zakona o odgovornosti bana i triju odjelnih predstojnika čime bi u Hrvatskoj bila stvorena moderna vlada te je pristao na kompromis kojim je prihvaćena samo odgovornost bana samo kao čelnika Vlade.¹⁴⁴

Osnova *Zakona o ustroju političke uprave*, koja je donošena uz prijedore koji su se u prvom redu ticali činjenice da Središnja vlada nije bila suglasna da se ukinu županije, propisivala je da su na čelu uprave odjelni predstojnici i ban. Civilna se Hrvatska dijelila na osam županija čije je predstavnike – velike župane kojim je zamjenik bio perovodni činovnik – birao vladar na banovu sugestiju dok je podžupane i niže djelatnike birao sugestijom velikog župana sam ban. Veliki župani i podžupani su polagali prisegu pred banom, a ostali službenici pred podžupanom i velikim županom dok su svi birani temeljem natječaja, a sama se uprava dijelila na dva stupnja – vladini odjeli za bogoštovlje, upravu i prosvjetu bili su drugostupanjski dok su podžupanije i gradovi bili prvostupanjski. Zakon je ipak smanjio nadležnost županija čiju su nekadašnju nadležnost preuzele podžupanije koje su imale svoja zastupstva koje su kontrolirala rad općina. Na nivou županije skupštine su se odvijale jednom godišnje, a njezini su članovi, koji su imali pravo poslati peticiju Saboru, bili virilisti koji su imali virilno pravo i u Saboru te zastupnici podžupanijskih skupština. Bitna odredba Zakona bila je da činovnici u županijama, prilikom čega su pri zapošljavanju prednost imali umirovljeni i dotadašnji činovnici čija je plaća bila Zakonom određena, ne smiju biti zastupnici u Saboru izuzev odjelnih predstojnika i bana. Njihov rad nadzirala je Vlada, a u sklopu Zakona postojao je Dodatak prema kojemu je bio predviđen nadzor bana nad velikim županom, ali i odgovornost pri zapošljavanju podžupana koji su bili odgovorni velikim županima dok su prilikom zapošljavanja činovnika veliki župani i podžupani imali obavezu konzultacije s banom. Ban je dakle mogao uz kraljevu suglasnost postaviti vladinog djelatnika na čelu

¹⁴³ ČEPULO „Odgovornost i položaj bana i članova hrvatske zemaljske vlade 1868.-1918., i ministarska odgovornost u Europi, 248-251.

¹⁴⁴ Iskra IVELJIĆ „Kontrolirana modernizacija“, 324.

podžupanije.¹⁴⁵ Budući da je velikog župana imenovao vladar uz sugestiju Mađarske vlade, ista nije dozvolila ukidanje dužnosti velikih župana kako je predloženo Mažuranićevim zakonom želeći na taj način i dalje imati kontrolu nad reformom uprave u Ugarskoj, ali i u Banskoj Hrvatskoj nakon čega je Mažuranić, kako bi zadovoljio obje strane, velik dio poslova prenio na podžupane.¹⁴⁶

U Hrvatskoj i Slavoniji je postojala potreba kontrole statističkih podataka pa je u tu svrhu, temeljem prijedloga Franje Račkog koji je bio i predsjednik Zakonodavnog odbora, donesen *Zakon o ustroju Ureda i Vijeća za zemaljsku statistiku*. Zakonom je propisano da Statističko vijeće, koje se sastojalo od vještaka i predstavnike najvažnijih struka i Statistički ured upravljaju statistikom u Hrvatskoj i Slavoniji te da o tome obavještavaju Statistički ured u Pešti. Statističko vijeće, čiji je predsjednik bio ban, i Statistički ured financirani su sredstvima koje je Sabor dodijelio Vladi za tu svrhu, a sam je Zakon donijet po uzoru na Zakon o osnivanju navedenih ureda i vijeća u Pešti.¹⁴⁷

Okosnica *Zakona o ustroju Vijeća za zemaljsku kulturu* bilo je osnivanje Vijeća koje je trebalo unaprijediti poljoprivredu, gospodarstvo i šumarstvo te pomoću stručnjaka od kojih se sastojalo poticati razvoj navedenih grana. Čelnik Vijeća bio je predstojnik Odjela za unutarnje poslove, a zamjenik mu je bio izvjestitelj za gospodarstvo dok je podžupanijske odbore, koji su se sastojali od članova iste županije, vodio podžupan. Da se držalo do mišljenja Vijeća dokazuju putovanja njegovog kadra u Zagreb kako bi zajedno razmjenjivali sugestije radi uređenja poljoprivrede. Zaključke lokalnih tema o kojima su raspravljali podžupanijski odbori podžupan je dostavljao Vladi, a sve je članove - kraljevske zemaljsko-kulturne vijećnike koji nisu bili plaćeni, na trogodišnji mandat imenovao ban. U praksi se pak pojavila potreba, zbog manjka stručnog kadra, za većom kontrolom nad Vijećem te da njegov rad bude prožet jasnijim normama.¹⁴⁸

Obzirom da su se svi doneseni zakoni nadovezivali jedan na drugi, *Zakon o uređenju zdravstva* prepustio je upravnim organima i Vladi upravu nad zdravstvom prilikom čega je ona imala uza se praliječnika koji je kao čelnik tijela zdravstva

¹⁴⁵ Dalibor ČEPULO, „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi 1874.-1876.“, *hrvatska javna uprava*, 1., (2001.), 96, 100-102, 108.

¹⁴⁶ IVELJIĆ, „Kontrolirana modernizacija“, 324.

¹⁴⁷ *Isto*, 116-118.

¹⁴⁸ *Isto*, 121-123.

informirao Vladu o aktualnostima na tom području. Podžupanije su imale liječnika, a u sklopu Odjela za unutarnje poslove nalazio se savjetodavni organ Zdravstveno vijeće. U njemu su sudjelovali dopunski članovi prema nalogu Vlade i oni redovni, stručnjaci i nadležno osoblje, koje je na tri godine postavljao ban dok je radom svih djelatnika, kraljevskih zemaljskih savjetnika, upravljao zemaljski veterinar i praliječnik. Zakonom se predviđalo preusmjerenje zdravstvene skrbi u općine te je broj medicinskih djelatnika povećan. Njihova je plaća bila određena zakonom dok djelatnici Zdravstvenog vijeća nisu bili plaćeni.¹⁴⁹

Javno okupljanje je uslijed loše formulacije toga prava bilo uređeno uredbama te je takav sustav davao prostor za konstantno zabranjivanje javnih skupova. *Zakon o pravu na okupljanje* iz 1875. godine odnosio se na sva javna okupljanja osim na crkvena ili sastanke takve tematike prilikom čega su se i skupovi na otvorenom i zatvorenom morali prijaviti gradskom poglavarstvu, a razlika je bila u tome što je za skupove na otvorenom bila potrebna diskrecijska ocjena dok je za skupove na zatvorenom bila samo dovoljna prethodna prijava u roku od tri dana. U nadležnosti Vlade bilo je raspuštanje skupa ukoliko je bio štetan za državu, a prilikom zasjedanja Sabora bila je propisana udaljenost od sabornice na kojoj se skup morao održavati, a prednost ovakvog uređenja je bila ta što su sudionici skupa imali pravo slanja peticije nadležnim organima. Iste je godine donesen *Zakon o kaznenom postupku* koji je uveo sudsku raspravu koja nalikuje današnjoj, a njim je također uređena i slobodna sučeva procjena dokaza. Ukoliko bi sudska parnica bila prekinuta zbog nedostatka dokaza, ponovno bi bila pokrenuta kada bi dokazi bili prikupljeni. Ovim je zakonom uređeno i porotno suđenje, a radilo se o suđenju u kojem su, na temelju određenih uvjeta poput prebivališta u Zagrebu ili pismenosti, uz sudsko vijeće sudjelovali i građani prilikom čega je birano dvanaestero građana s odabrane liste kandidata za pojedini slučaj vezano uz tisak. Zakon koji uređuje položaj tiska je *Zakon o porabi tiska* od 1875. godine koji propisuje obvezu prijave državnom odvjetniku u slučaju da pojedinac želi izdavati novine za koje mora platiti pristojbu koja služi kao kompenzacija radi mogućih kazni.¹⁵⁰

¹⁴⁹ *Isto*, 113-116.

¹⁵⁰ *Isto*, 192.

Odnosi između građana i općina u kojima žive uređeni su *Zakonom o zavičajnosti* donesenim 1877. koji je uređivao pravo te način na koji se stječe zavičajnost. Zavičajnost se potvrđivala domovnicom, značila je i pripadnost široj zajednici i pružala je građaninu pravo rada, okupljanja te političko i izborno pravo.¹⁵¹

Godine 1874. otvoreno je Sveučilište s teološkim, filozofskim i pravnim fakultetom. Temelj razvoja fakulteta prirodnih znanosti udaren je osnivanjem katedre za kemiju, matematiku, fiziku, geologiju, mineralogiju, botaniku, zoologiju, geodeziju, farmaciju i šumarstvo na Filozofskom fakultetu.¹⁵² Školstvo je uvelike reformirano *Zakonom ob ustrojstvu pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* koji je donesen 14. listopada 1874. godine na čijem su nacrtu, koji je u konačnici bio predan Saboru, radili predsjednik Odjela za bogoštovlje i nastavu Pavao Muhić i njegov pomoćnik. Stupivši na snagu godinu dana kasnije, prilagođavao se građanskim potrebama i stanovništvu svih slojeva. Zakon se sastojao od 195 članaka koji su bili odijeljeni u 9 poglavlja te je svojim odredbama prenosio na učenike vrijednosti i norme prilagođene novom ustroju društva. Škole koje su postale obavezne, dijelile su se na privatne, javne, koje u određenim slučajevima ne mora država sama financirati, i konfesionalne koje financiraju crkvene općine. U širem smislu riječ škole su se dijelile na preparadnije, opetovnice, opće pučke škole i građanske škole, a Zakon je za svaku školu pojedinačno propisivao odredbe.¹⁵³

Opća pučka škola, za koju je bio uvjet 40 školaraca u pojedinom mjestu, bila je četverogodišnja škola, a imala je 20 do 25 sati tjedno s nedjeljom i četvrtkom kao slobodnim danom. U djelovanje škole Crkva je bila uključena tako što je organizirala vjeronaučnu nastavu, a u odnosu na današnje vrijeme konzervativnija je mjera bila ta da su muška i ženska djeca bila odijeljena. Učitelji kojih je moglo biti četvero, predavali su geometriju, računanje, povijest, materinji jezik (ako se radilo o općinama u kojima se nije govorilo hrvatskim jezikom uz materinji se jezik ipak učio i hrvatski kao obavezan), prirodopis, zemljopis, fiziku, krasopis, davali praktičnu uputu po potrebi iz pojedinih struka u gospodarstvu, te gimnastiku, pjevanje i vjeronauk. Postojalo je također pravilo

¹⁵¹ Isto, 197.

¹⁵² SZABO, *Ban Ivan Mažuranić – graditelj moderne Hrvatske*, 27-28.

¹⁵³ Luka GORETA, „Ban Mažuranić i školska reforma u drugoj polovici 19. stoljeća“, *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti*, 3., (2019.), 238-239.

da učiteljice predaju ženskoj djeci, koja su još pohađala i upute o kućanstvu te ručni rad, dok su muškoj mogle predavati samo od 1. do 2. razreda, a svi su učitelji morali biti iste vjere kao i učenici. Kako bi se potaknulo roditelje da šalju djecu u škole bile su propisane kazne onim roditeljima koji nisu slali djecu u školu. Obavezna je bila i opetovnica koja je trajala dvije godine te su učenici, pohađajući je dva puta tjedno, dobivali znanja koja su neophodna za svakodnevicu. Preparandije su bile rezervirane za usavršavanje učitelja. Bile su nadgledane od strane stručnog osoblja, a polaznici su se upisivali na temelju položenog prijemnog ispita nakon završene građanske škole, male realke ili gimnazije. Županijski školski odbor, koji je uz Mjesni i Zemaljski školski odbor upravljao školom, nadzirao je rad Općinskog školskog odbora, a općine su financirale školu. O zaposlenju budućih učitelja brinula se Zemaljska vlada i županijski školski nadzornik. Učitelji i učiteljice su primali mirovinu, a plaća je bila jednaka za oba spola. Građanske su škole služile za usmjerenje učenika u određenom zanimanju. Obzirom da je za Vojnu krajinu postojao poseban školski zakon, nakon njenog sjedinjenja s civilnom Hrvatskom donesen je 1888. godine zakon koji se odnosi na čitavo to područje.¹⁵⁴ Mažuranić je morao popustljivije postupiti i kod ovog Zakona dajući svećenstvu pravo na veći upliv u školstvo, suprotno prijedlogu da se Crkva i školstvo razdvoje.¹⁵⁵

Obzirom da su gardovi u vrijeme Mažuranićevog imenovanja banom bili razvijena i politički važna središta, Vlada je, što je bilo popraćeno negodovanjem hrvatske javnosti i vlade u Pešti, donijela *Zakon o ustroju gradskih općina*. Gradska općina je prema tom zakonu imala gradskog načelnika, gradskog podnačelnika, gradsko zastupstvo i gradsko poglavarstvo, a samo se stanovništvo dijelilo na strance i općinare, koji su morali imati ugarsko-hrvatsko državljanstvo, a koji su se dalje dijelili na ne zavičajnike i zavičajnike. Zavičajnici su sudjelovali na izborima te su od gradskog zastupstva stjecali građanstvo, koje se gubilo u slučaju kažnjavanja dok ga žene nisu mogle steći ni na jedan drugi način osim udajom, a ne zavičajnici su mogli, ali nisu morali živjeti u općini pod uvjetom da su ondje imali nekretninu za koju su plaćali porez dok su u prvom slučaju morali plaćati porez na obrt, trgovinu i nekretnine. Zakonom je propisano tko ima aktivno, a tko pasivno izborno pravo prilikom čega su aktivno izborno pravo imali općinari koji su plaćali izborni cenzus od 5 forinti, muškarci i žene od 24 godine te zavičajnici koji su plaćali 10

¹⁵⁴ GORETA, „Ban Mažuranić i školska reforma u drugoj polovici 19. stoljeća“, 239-242.

¹⁵⁵ IVELJIĆ, „Kontrolirana modernizacija“, 324.

forinti dok su pasivno pravo imali nastavnici u školi, gradski činovnici te zavičajnici. Izborno pravo nisu imali vojnici, siromašne ili kažnjavane osobe. Načelnikov mandat kojeg je potvrđivao ban odnosno kralj u slučaju Osijeka i Zagreba trajao je četiri godine te je on bio na čelu poglavarstva koje se sastojalo od sirotinjskog, gospodarsko-političkog, poreznog te redarstvenog ureda. Zastupstvo, čiji su članovi kada bi bili izabrani bili primorani obavljati svoju dužnost, nadziralo je rad poglavarstva i načelnika u općinskim poslovima dok je načelnik koji je bio odgovoran za činovnike i gradskog satnika imao pravo i obavezu obustavljati eventualne štetne odluke. Činovnici i satnik su također mogli predati pritužbe, a u oba je slučaja o tome bila obavještavana Vlada kojoj su se na godišnjoj bazi dostavljali dokumenti o financijskom i materijalnom stanju općine.¹⁵⁶

Unatoč uspješnoj modernizaciji, za nesmetan rad Mažuranićeve vlade pojavili su se problemi koje ista nije mogla prebroditi. Banu se zamjeralo to što nije uspio ishoditi povratak cijele Vojne krajine pod Bansku Hrvatsku kao ni drugih hrvatskih zemalja koji bi omogućio cjelovitost Trojedne Kraljevine. Uz navedeni gorući problem, mađarska je vlada sve više opstruirala Mažuranićev rad, a o nemogućnosti dogovora hrvatske i ugarske strane svjedoče komplicirani dogovori o obnovi financijske Nagodbe 1879. godine. Također, mađarsko nezadovoljstvo se očitovalo i prilikom Mažuraniće dozvole za prosvjedovanje u hrvatskim zemljama protiv turske vlasti u susjednoj Bosni i Hercegovini prilikom čega mu je sa mađarske strane bilo prigovoreno kako se pitanje javnog okupljanja može riješiti samo na zajedničkom Saboru. Berlinskim kongresom koji se odvio 1878. godine određena je sudbina Bosne i Hercegovine odnosno pravo Austro-Ugarske Monarhije da ju zaposjedne nakon čega je Hrvatski sabor, smatrajući svojim pravom da se hrvatskim zemljama pripoje pokrajine Bosna i Hercegovine, odaslao kralju adresu kojom te pokrajine otvoreno i traži uz, dakako, ostali teritorij koji hrvatskim zemljama pripada. Nakon što je vladar izjavio da Hrvatski sabor nema pravo zahtijevati teritorij Bosne i Hercegovine, Mažuranićev je položaj bio vidljivo ugrožen te je on podnio 1880. godine ostavku na poziciju bana koja je od strane mađarske vlade prihvaćena 21. veljače.¹⁵⁷

¹⁵⁶ ČEPULO, „Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakona o uređenju gradskih općina iz 1881.“, 98-105.

¹⁵⁷ VALENTIĆ i ČORALIĆ (ur.), *Povijest Hrvata: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, 470-472.

LADISLAV PEJAČEVIĆ (1880.-1883.)

Zamijenio je Mažuranića na mjestu bana 21. veljače 1880. godine, no ubrzo se ispostavilo da on nije dovoljno odgovarao mađarskim ciljevima.¹⁵⁸ Grof Ladislav Pejačević imenovan je 1844. godine počasnim podbilježnikom i velikim bilježnikom varaždinske županije te je godinu dana kasnije bio član Banskog savjeta. U Hrvatskom je saboru dok je Antun Vakanović bio namjesnik banske časti pozvan kao virilni član, a potom je sudjelovao i na jednom od sastanaka na kojem se ugovarao sadržaj revidirane *Hrvatsko-ugarske nagodbe*. Osim što je bio član Hrvatske deputacije koja je ugovarala sa Ugarskom deputacijom *Hrvatsko-ugarsku nagodbu*, bio je 1877. godine zastupnik u Zajedničkom saboru.¹⁵⁹

Godine 1881. dugotrajno se nastojanje oko sjedinjena Vojne krajine s Bansom Hrvatskom isplatilo, no daljnje je rješavanja toga procesa na sebe preuzela mađarska vlada koja je posebnu autonomiju imala u rješavanju financijskih pitanja. Osnovala je komesarijat za rješavanje pravnih pitanja sjedinjenja na čelu kojeg je bio ban Pejačević prilikom čega je taj komesarijat izradio nacrt o upravi kojeg, međutim, Hrvatski sabor nije prihvatio.¹⁶⁰ Dakle, kada je kralj dana 15. srpnja 1881. kralj donio manifest o sjedinjenju Vojne krajine sa civilnom Hrvatskom i Slavonijom uprava se povjerava banu prilikom čega Glavno zapovjedništvo u Zagrebu kao krajiška zemaljska uprava prestaje postojati od 1. kolovoza 1881.¹⁶¹ Sabor je 1882. godine donio *Zakon ob uzakonjenju previšnjih naredabah od 15. srpnja 1881. i kraljevinskoga odpisa od istoga dana tičućih se sjedinjenja hrvatsko-slavonskoga krajiškog područja s kraljevinami Hrvatskom i Slavonijom a tim i sa zemljama ugarske krune, zatim uređenja uprave izvanrednih krajiških dohodakah, uprave krajiške imovine, te krajiške uzgojne i obrazovne zaklade, kao i predaje uprave krajiškoga područja u ruke bana kraljevinah Hrvatske, Slavonije i*

¹⁵⁸ VALENTIĆ i ČORALIĆ (ur.), *Povijest Hrvata: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, 472, Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak: 1868.-1918.*, 181.

¹⁵⁹ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak*, 96. i 110., Hrvatska enciklopedija, „Pejačević, Ladislav“, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pejacevic-ladislav>.

¹⁶⁰ VALENTIĆ i ČORALIĆ (ur.), *Povijest Hrvata: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, 473.

¹⁶¹ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak: 1868.-1918.*, 194.

Dalmacije u svojstvu kraljevskoga povjerenika a zatim je ban donio i *Naredba bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije kao kraljevinskoga povjerenika u poslu sjedinjenja hrvatsko-slavonske Krajine od 3. siječnja 1883., kojim se na temelju previšnjega rješenja od 22. prosinca 1882. izdaje Privremeni izborni red za postojalo, sa kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom i tim sa zemljama ugarske krune sjedinjeno hrvatsko-slavonsko krajiško područje*. Prema Zakonu su stanovnici gradskih općina imali neposredno izborno pravo dok su stanovnici seoskih općina imali posredno i neposredno izborno pravo. Osobe koje su imali neposredno izborno pravo morali su plaćati najmanje 25 forinti izravnog poreza i posjedovati nekretninu,¹⁶² a posredno izborno pravo imali su posjednici nekretnine koji u kotaru plaćaju najmanje 3 forinte izravnog poreza.¹⁶³

Situacija se u zemlji zaoštrila 1880. godine nakon što je novi direktor financijskog ravnateljstva Antal David donio okružnicu o besplatnom tečaju mađarskog jezika prilikom čega je uvjet za promaknuće financijskih činovnika unutar službe bilo poznavanje istog.¹⁶⁴ Grupa zastupnika oko Matije Mrazovića pismeno je htjela spriječiti provođenje tečaja mađarskog jezika tvrdeći da u Nagodbi nema odredbe o jedinstvenom jeziku nakon čega je ipak prihvaćen protuprijedlog Mirka Hrvata, podržan od strane bana Pejačevića, u kojem on ističe važnost postojanja tečaja dok se ne popuni katedra za mađarski jezik pri Sveučilištu u Zagrebu.¹⁶⁵ Posljedica toga događaja bilo je istupanje Matije Mrazovića sa još 22 zastupnika iz, prema njihovom stajalištu previše prema protuhrvatskoj politici tolerantne Narodne stranke, te stvaranje Neodvisne narodne stranke.¹⁶⁶

Tijekom Pejačevićevog je banovanja obnovljena financijska *Nagodba* koja je vrijedila od 1880. do 1889. godine te je uskoro na dnevnom redu sabora bilo dogovor sa mađarskom stranom oko slanja hrvatskih zastupnika na Zajednički sabor u svrhu čega su obadva sabora izabrale odbor. Rezultat dogovora je *Zakonski članak XV* kojem je kralj

¹⁶² Činovnici šumarskih, novčanih i gospodarskih zavoda te trgovci i brodovlasnici plaćali su minimalno 20 forinti izravnog poreza.

¹⁶³ Činovnici šumarskih, gospodarskih i novčanih zavoda te obrtnici i trgovci plaćaju najmanje, Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak*, 215-218.

¹⁶⁴ Mirko VALENTIĆ i Lovorka ČORALIĆ (ur.), *Povijest Hrvata: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, 473.

¹⁶⁵ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak*, 186.

¹⁶⁶ VALENTIĆ i ČORALIĆ (ur.), *Povijest Hrvata: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, 473.

dao sankciju 25. ožujka 1881. godine a prema kojem je Hrvatski sabor slao 3 zastupnika u Gornju kuću, a 40 zastupnika u Donju kuću.¹⁶⁷ Sabor je također prihvatio i Zakon ob Izbornom redu za Sabor kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije prema kojem se u svim kotarima, neki su kotari teritorijalno izmijenjeni, birao po jedan zastupnik a izbore su održavali općinski i gradski odbori i vremenski organizirali podžupanijske ovlasti te gradska poglavarstva. Pravo glasa imao je svaki muškarac koji je navršio 24 godine a pravo je podijeljeno tako da su neposredno pravo glasa imali izbornici koji su plaćali najmanje 50 forinti izravnog poreza dok su posredno pravo imali oni koji su plaćali najmanje 5 forinti izravnog poreza. U svakom je kotaru djelovao izborni odbor, a žalbe na izborne listine predavale su se Stolu sedmorice.¹⁶⁸ Izbori na kojima je u borbi protiv Stranke prava i Neodvisne narodne stranke i Srpske samostalne stranke i na kojima je bio jedan neovisan kandidat pobijedila Narodna stranka na krajiškom području nisu provedeni, a Rijeka je i ovaj put odbila poslati svoje zastupnike.¹⁶⁹ Da je i ban Pejačević koristio svoju moć kako bi sklonio političke protivnike svjedoči suspenzija sa mjesta sveučilišnih oporbenih zastupnika Frane Vrbanića i Koste Vojnovića koju je proveo na inicijativu predstojnika Odjela za unutarnje poslove i svoga zamjenika Jovana Živkovića nakon govora zastupnika u kojem su isticali nužnu potrebu sa cjelovitosti teritorija Trojedne kraljevine za koju se Vlada nije dovoljno angažirala.¹⁷⁰ Povodom toliko eksplicitnog kršenja hrvatskih prava započeli su nemiri u Zagrebu, a posljedično tomu i u ostalim gradovima uključujući i seljačke nemire u Vojnoj krajini i Hrvatskom Zagorju. Uslijed takvih okolnosti, ali i zbog neuspjeha borbe za hrvatsku autonomiju, ban Pejačević je 24. kolovoza iste godine podnio ostavku. U Hrvatskoj je uveden komesarijat, a za komesara u Hrvatskoj i Slavoniji izabran je barun Herman Ramberg.¹⁷¹

¹⁶⁷ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak: 1868.-1918.*, 192.

¹⁶⁸ *Isto*, 193-194.

¹⁶⁹ *Isto*, 196

¹⁷⁰ *Isto*, 201-202.

¹⁷¹ VALENTIĆ ČORALIĆ (ur.), *Povijest Hrvata: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, 473.-474., Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor, 1848.-2000., Drugi svezak: 1868.-1918.*, 185.

KROLY KHUEN-HEDERVARY (1883.-1903.)

Iako su Hrvati gledali na njega kao na stranca, Khuen je započeo svoje javno djelovanje već nakon studija prava u Zagrebu i Požunu 1875. godine i tri godine poslije kada se kandidirao u izbornom kotaru Gyorsziget zastupajući Slobodarsku stranku. Velikim županom Györa imenovan je godinu dana prije nego što je postao banom i kraljevim povjerenikom za Granicu 1883. godine.¹⁷² Kada je postao ban 1. prosinca 1883. sugestijom mađarske vlade, imao je zadaću da onemogući daljnje nemire u Hrvatskoj koji su se rasplamsali tokom godine a i također da provede što učinkovitiju mađarizaciju nad hrvatskim stanovništvom.¹⁷³ U trenutku kada je počeo obnašati bansku funkciju, bio je nepoznat hrvatskoj javnosti pa stoga nije imao niti jednu političku stranku uza sebe. Tome je doskočio privoljevši na svoju stranu tada većinsku Narodnu stranku, a to je učinio tako što je u nju primao dotadašnje pristaše oporbe koje je pridobio tako što ih je podupirao u njihovim karijerama i priskrbljivao im važne državne pozicije. Od tada Narodna je stranka preuzela mjesto nekadašnje režimske Unionističke stranke te je mladom banu pomagala u ispunjenju njegovog cilja zbog kojeg je i postavljen na mjesto bana.¹⁷⁴

Izbori, na kojima je od početka banova Narodna stranka bila u prednosti zbog raznih okolnosti kao što su nepismenost stanovništva, manjak agilnosti za veće oglašavanje i manjak potpore srednjoškolaca, provedeni su *Zakonom ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Sve je to onemogućilo oporbi, koja je svoje središte imala u Đakovu i Brodu, da pobjedi na izborima 1884. godine, a glavna tema oko koje su se vodile brojne polemike bila je proširenje izbornih kotareva čemu su se protivili Mađari dok ne ostvare hegemoniju. Teme predizbornih kampanja su bile uglavnom lokalne, a jedno od bitnih oruđa Narodne stranke, koji joj je i omogućio prednost, je Srpski klub premda je do problema dolazilo u kotarevima gdje nisu bili u prednosti ni Hrvati ni Srbi te nije moglo doći do kompromisa oko izbora kandidata. Dodatnu potporu im je pružala i uprava na području njihovog djelovanja te pravoslavno svećenstvo od čijeg je vođe Germana Anđelića ban tražio pomoć da mu namjesti

¹⁷² Ladislav HEKA "Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati", Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 3., (2016.), 1066.

¹⁷³ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Drugi svezak: 1868.-1918.*, 235.

¹⁷⁴ Branko OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018.), 46.

kandidata u Sotinu.¹⁷⁵ Osim što je vodio računa o tome da oko sebe ima odane ljude, poput predstojnika Odjela za nastavu i bogoštovlje Ivana Vončine i podbana Dane Stankovića, njegovu je karijeru obilježio događaj iz 1885. godine koji je u literaturi poznat kao arhivska afera. Nakon što je 1885. godine naredio otpremanje tradicijski važnih spisa iz Zemaljskog zagrebačkog arhiva u Budimpeštu te nakon što je tijekom saborske rasprave, u kojoj je dr. Grga Tuškan predložio da ga se optuži zbog oduzimanja Hrvatskoj istih spisa, izjavio da je upitno jesu li su ti spisi nezakonito stečeni, pravaški ga je zastupnik Josip Gržanić prilikom pokušaja udaljavanja s mjesta udario nogom u stražnjicu. Rezultat ovog događaja je bio da su zastupnici Stranke prava koji su sudjelovali u događaju dobili kazne zatvora, a car je odlikovao bana redom željezne krune prvog stupnja čime se dokazuje da on djeluje za dobrobit Monarhije što su opozicijske stranke u svakoj prilici nastojale opovrgnuti.¹⁷⁶ Odjelni predstojnici pri Khuenovoj vladi radili su na donošenju zakona koji su pridonosili mađarizaciji. U to vrijeme došlo je do postavljanja mađarske zastave za svečanosti što je prvenstveno bilo oprečno odredbi da na zajedničke urede budu postavljeni ujedinjeni grbovi Hrvatske i Ugarske Kraljevine.¹⁷⁷

Na sljedećim izborima koji su se odvijali 1887. godine, protiv Narodne stranke, koja je očekivano pobijedila, ujedinila se nedovoljno jaka opozicija koju su sačinjavali Centrum, Neodvisna narodna stranka, Srpska samostalna stranka i Stranka prava podijelivši između sebe izborne kotareve dok je povodom samih izbora Unutarnji odjel Vlade odredio uvjete pod kojima se može upotrijebiti oružana sila nakon čega je ban izdao uputstva prema kojima su županije i gradovi štitili narod.¹⁷⁸ Tijekom sljedećih izbora 1892. godine, koji su se odvijali prema Izbornom redu iz 1888. godine, režim je upotrijebio metodu spajanja dva izborna kotara, osim u Srijemu i Slavoniji, što je rezultiralo pobjedom Narodne stranke.¹⁷⁹ Tijekom izbora Neodvisna je narodna stranka toliko oslabila da se na neko vrijeme povukla s političke scene no, na izborima 1897.

¹⁷⁵ *Isto*, 59-61, 63, 65-67.

¹⁷⁶ HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 289-290.

¹⁷⁷ Milivoj DEŽMAN i Rudolf MAIXNER. (ur.) *Obrzor: spomen knjiga 1860.-1935.* (Zagreb: Tisak i naklada tipografije D.D., 1936.), 14.

¹⁷⁸ OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 86-88.

¹⁷⁹ *Isto*, 101-103, 108.

godine pojavila se u koaliciji sa domovinašima (frakcija oko Frana Folnegovića) kao Udružena opozicija.¹⁸⁰

Narodna se stranka našla u neprilici kada je ban objavio zakone o slobodi vjeroispovijesti i građanskom braku jer je Crkva uživala veliki ugled među stanovništvom. Radi toga je dolazilo do sukoba Vlade i države koji su dovodili i do uhićenja svećenika, a značajna je bila i crkvena novčana pomoć oporbenoj agitaciji.¹⁸¹

Uz provođenje nelegalnih izbora vješto su opstruirane pobjede oporbenih kandidata primjerice kada je 1897. godine poništen izborni rezultat Gjura Bedekovića u Donjoj Stubici čime se omogućavala pobjedu Vladinom kandidatu.¹⁸² Nakon stranačke borbe koja je bila popraćena lažnim optuživanjima oporbe za bezobzirnu izbornu agitaciju, poništavanjem izbora na području gdje je pobijedila oporba Narodna je stranka pobijedila. Udružena je opozicija nakon toga osnovala je Odbor narodnih zastupnika koalicije i priredila anketu kojom je htjela ispitati vjerodostojnost izbora te intervencije redarstva te seljačkim nemirima.¹⁸³

Posljednji su izbori za vrijeme Khenova banovanja 1901. godine pripremljeni uz pomoć taktike iznenađenja što je onemogućilo oporbenim strankama da se stignu pripremiti te tako ostvariti prvotne rezultate iz prethodnih izbora.¹⁸⁴

Da bi što više očuvao svoj položaj, Khuen morao je voditi borbu protiv opozicije – Neodvisne narodne stranke i Stranke prava za što kvalitetniji ishod te borbe predvidio je i mjere eliminacije njihovog mišljenja. Jedna od mjera bila je klotura koja je davala zastupniku pravo da, nakon trodnevne saborske rasprave o pojedinom pitanju, četvrti dan uz podršku deset zastupnika predloži zaključak koji je morao biti prihvaćen. Druga je mjera bila izuzeće nepoćudnog komentatora na sljedećih 60 sjednica. Obje mjere su ograničavale sudjelovanje članova i negativne komentare protiv odluka Vlade.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Stjepan MATKOVIĆ, „Izbori za Hrvatski sabor 1897. godine: afirmacija Khuenove autokracije“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3., (1997.), 471.

¹⁸¹ *Isto*, 478.

¹⁸² HORVAT, *Najnovije doba hrvatske povijesti*, 291-293.

¹⁸³ MATKOVIĆ, „Izbori za Hrvatski sabor 1897. godine: afirmacija Khuenove autokracije“, 480-485.

¹⁸⁴ OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 136-137.

¹⁸⁵ SIROTKOVIĆ, „Organizacija Sabora Hrvatske i Slavonije u nagodbenom razdoblju (1868.-1918.)“, 26-27.

U nastojanju da hrvatski narod podvrgne što većoj poslušnosti Khuen je ukinuo porotu u sudstvu, zakonom iz 1894. godine uveo je obavezno učenje mađarskog jezika u realne gimnazije. Donio je, također, niz drugih zakona kao što su zakon iz 1888. godine kojima je izmijenio ustroj pučkog školstva, zakon od 1886. godine o ustrojstvu županija i uređenju uprave čime se uprava izjednačila s krajiškom te zakon od 1895. godine koji se pozabavio pitanjem uređenja gradskih općina.¹⁸⁶ Prema *Zakonu ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* školstvo je podijeljeno na niže, obavezne škole koje traju četiri godine, odnosno do dopunskog četvrtog razreda ili petog razreda, i više, neobavezne, škole prilikom čega je odgoj djece i nadalje bio izuzetno važan. Kao školske mjere ističu se za mušku djecu fizička kazna koja se primjenjivala radi buntovničkog ponašanja, kazna stajanja u klupi i izvan nje, zadržavanje u školi, ukor, isključenje iz nastave, odnosno s druge strane nagrade i pohvale. Zakon propisuje i način gradnje škola koji je vodio računa i o lokaciji škole, a značajna je novina da su preparandije preimenovane u učiteljske škole¹⁸⁷

Kada je car Franjo Josip 1895. godine došao u Zagreb, ban je htio pokazati pozitivne rezultate svoje vladavine, a jedan od tih rezultata je i realna hrvatska gimnazija. Ubrzo se ispostavilo da se radi o prividnoj sređenosti jer su sveučilištarci, predvođeni Vlatkom Vidrićem koji je nosio akademsku zastavu i Stjepanom Radićem kao vođom demonstracija, na Trgu bana Josipa Jelačića zapalili mađarsku zastavu nakon čega je dio njih zatvoreno na nekoliko mjeseci, a dio njih izbačeno sa sveučilišta na kraće vrijeme ili za stalno.¹⁸⁸ Godine 1898. godine obnovljena je financijska Nagodba na način da određena svota hrvatskih prihoda više nije bila u njenom punom vlasništvu, a sukladno tome su i Mađari donijeli zakon kojim konzumne poreze dobiva država koja koristi proizvode.¹⁸⁹

¹⁸⁶ DEŽMAN, MAIXNER. ur. *Obrzor: spomen knjiga 1860.-1935.*, 14., Rudolf HORVAT, *Najnovije doba hrvatske povijesti*, 253.

¹⁸⁷ Mirko RAGUŽ, „Zakon od 31. listopada 1888. Ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 1: (2015.), 466-467, 471, 473, 476.

¹⁸⁸ Angjelo GJURSKI, *Hrvatska politička povijest: Od Khuena do Rapalla* (Zagreb: Hrvatska politička biblioteka, 1938.), 47-51., Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ, *Patriotizam i bunt: Franjo Josip I. u Zagrebu 1895.* (Zagreb, Srednja Europa, 2014.), 1.

¹⁸⁹ HORVAT, *Najnovije doba hrvatske povijesti*, 193.

Najveća oporba Khuenu bila je Stranka prava koja se borila protiv državnog režima, protiv ugnjetavanja hrvatskih prava i protiv prežitaka Hrvatsko-ugarske nagodbe. Stranka se počela formirati na Saboru 1861. gdje je i predstavljen njen program, a tvorci stranke bili su Ante Starčević i Eugen Kvaternik. Prema načelima navedenih dvojice čelnika Hrvatskoj se trebalo omogućiti teritorijalno ujedinjenje, a smatrali su da je Hrvatska sa Habsburškom Monarhijom vezana samo osobom vladara s time da se Kvaternik služio također i nasilnim sredstvima dok je Starčević sve sporove nastojao riješiti na miran način. Nakon povlačenja iz političkog života što je uzrokovano posljedicama Rakovičke bune (1871.), stranka je rehabilitirana te je uz pomoć Starčevićeve popularnosti postala široki politički pokret. Značajna je bila njihova saborska adresa iz 1884. godine u kojoj se otvoreno progovorilo protiv kralja i time počinila veleizdaja. Iako su mišljenja glavnog ideologa Stranke prava Ante Starčevića bila prilično popularna u stranci, počela su se pojavljivati i oprečna mišljenja. Početak takvog preokreta bio je uočljiv već u saborskoj adresi iz 1887. godine u kojoj je istaknuto poštovanje prema kruni dok je 1894. godine dio stranke predvođen Franom Folnegovićem zajedno s Neodvisnom narodnom strankom sastavio program koji prihvaća trijalizam. Nakon što se 1895. godine konačno razdijelila na Čistu stranku prava¹⁹⁰ i domovinaše. Domovinaši su se dvije godine kasnije ujedinili sa Nezavisnom narodnom strankom u Udruženu opoziciju koja je kasnije kao jedinstvena Hrvatska stranka prava načelno prihvatila program iz 1894. godine.¹⁹¹ Neodvisna narodna stranka nastala je iz vladajuće Narodne stranke kada se Matija Mrazović s nekolicinom zastupnika 1880. godine izdvojio kao opozicija unutar stranke. Stranka je nastala kao odgovor na jedan u nizu pokušaj uvođenja mađarskog jezika u Hrvatsku preko Davidove škole u Zagrebu – tečaja mađarskog jezika za financijske činovnike. Prema programu stranke, koji je izradio Kosta Vojnović, stranka je podržavala postojanje zajedničkih poslova cijele Monarhije te zajedničke poslove s Ugarskom, a također se zalaže za to da se zemlje u ime svojih vlada međusobno dogovaraju o zajedničkom prometu, gospodarstvu i obrani.¹⁹² Iz redova srpskog stanovništva, Khuenovih najbrojnijih saveznika, formiran je Srpski samostalni klub koji se ujedinio s Narodnom strankom, a poticaj za njihovu vjernost davao je ban

¹⁹⁰ Frakcija Josipa Franka i Ante Starčevića.

¹⁹¹ Velimir VESELINOVIĆ, „ Pregled razvoja pravaške politike i ideologije i politike „, *Časopis za suvremenu povijest*, 3., (2018.), 585, 592-593., 596-598.

¹⁹² DEŽMAN, Rudolf MAIXNER. ur. *Obrzor: spomen knjiga 1860.-1935.*, 13.

povlasticama. U Hrvatskoj su postojale srpske stranke koje su htjele surađivati s Vladom i one koje su htjele biti samostalne, a jedna od potonje skupine je Srpska samostalna stranka Milana Đorđevića osnovana 1881. godine. Ona je u svom programu nastojala da ćirilica bude službeno pismo u dijelovima gdje je srpsko stanovništvo bilo većinsko, da se Vojna krajina spoji s Hrvatskom te da se uredi školstvo prema potrebama srpskog pučanstva i jamči samostalnost Crkve. Na tom tragu održana je skupština u Srijemskim Karlovcima gdje su u skladu s programom donesene predstavke o želji za austroslavističkom uređenju Monarhije, o ravnopravnosti naroda, crkve, jezika i škole te se središnji klub u Zagrebu proglasio središnjim odborom stranke i *Srbobran* njenim listom. List je propagirao ideju srpske države prilikom čega je Hrvate optuživao za nametanje prevlasti, dok je članak Nikole Stojanovića negirao postojanje hrvatske nacionalnosti.¹⁹³

Pritisak Khuenovog banovanja bio je sve veći pa se je tijekom zadnje godine njegove vlasti u Hrvatskoj rasplamsao narodni pokret čiji su pokretači bili studenti. Demonstracijama u kojima je došlo do uklanjanja mađarskih natpisa s Glavnog kolodvora od strane napredne omladine i na skupštini pjevačkog zbora Kolo prethodile su peticije studenata protiv uređenja financija između Hrvatske i Ugarske kakvo je tada bilo. Značajna je također pučka skupština koja se odvila u dvorani Hrvatskog sokola gdje su svoje govore o problemu gospodarstva i financija održali Milan Marjanović, Stjepan Radić, Vilim Bukšeg i Vitomir Korač. Veliki bunt izazvao je i mađarski natpis na zgradi Prometne uprave *Mađarske kraljevske državne željeznice* no, demonstracija koja je rezultirala težom posljedicom - ubojstvom Ivana Pasarića dogodila se u Zaprešiću.¹⁹⁴

Nakon manjih nereda u pojedinim mjestima te dvostrukog ubojstva Josipa Beluhana i Vida Čehulje-Noršića održana je Velika Narodna skupština na kojoj se raspravljalo o hrvatsko-srpskim odnosima, šumskim udrugama, financijama i izborima te koja je iznjedrila dvije rezolucije – prva je vezana uz šumske općine, a druga uz hrvatsko-srpske odnose, tisak, sudstvo, govor i financije. Banska je Hrvatska saveznike imala u istarskom stanovništvu dok su veći nemiri zabilježeni u Sisku gdje se isticao Grga Tuškan

¹⁹³ Lorena ASTALOŠ, „Banovanje Károly Khuen-Héderváry (1883.-1903.)“ (Završni rad Fakultet Hrvatskih studija, Zagreb, 2021.), 10-11.

¹⁹⁴ *Isto*, 12.-13.

kao značajna osoba, a nemiri su zahvatili i Dalmaciju.¹⁹⁵ Nakon što je uvidio da na od hrvatske strane u navedenim okolnostima nema dovoljno podrške koja bi mu omogućila da ostane na poziciji bana, te nakon tri neuspješna atentata, Khuen je iste godine odstupio sa dužnosti bana.¹⁹⁶

Za vrijeme Khuenova banovanja kulturni i društveni život u Hrvatskoj je bio na dobitku pa je tako preuređena zagrebačka katedrala, te su otvoreni brojni objekti poput Umjetničkog paviljona na Strossmayerovom trgu, Hrvatskog narodnog kazališta, Škole za umjetnost i obrt, Školskog foruma i drugih škola osobito gimnazija za što je zaslužan Izidor Kršnjavi koji je od 1891. do 1896. bio predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu. Uključenju žena u obrazovni sustav pridonijela je i Khuenova žena osnovavši žensku školu i podržavši ženski licej.¹⁹⁷ Godine 1891. izgrađen je Botanički vrt te je samo godinu dana kasnije izgrađena zgrada Glavnog kolodvora dok je u sklopu Urbanističkog plana iz 1887. godine izgrađen 1897. godine Trg Franje Josipa. Izgrađen je još i Učiteljski dom 1889. godine te palača Vlaho Bukovca 1896.. godine.¹⁹⁸ Unaprjeđivao je promet izgradnjom mostova u Karlovcu, Podsusedu i Galdovi te pruga Osijek-Požega i Vinkovci-Brčko. Poboljšavao je prilike u stočarstvu, šumarstvu, konjogojstvu za koje je potrebe osnovan i tečaj o vinogradarstvu, a vodio je brigu o raznim obrtima dopuštajući osnivanje strukovnih škola i provođenje tečajeva.¹⁹⁹

Kada je bio predsjednik ugarske Vlade 1903. godine bio je i ministar za odnose sa kraljem te ministar unutarnjih poslova. Godine 1910. ponovno se našao na čelu Vlade, tada je bio član Nacionalne stranke rada kojoj je bio i na čelu od 1913. do 1918. godine, bio je hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar bez lisnice te po drugi put ,ministar unutarnjih poslova i ministar u odnosima sa kraljem.²⁰⁰

¹⁹⁵ Lorena ASTALOŠ, „Banovanje Karolya Khuena-Hedervaya (1883.-1903.)“, 12-14.

¹⁹⁶ Željko KARAULA, „Dolje madjarski hrvatski sabor, dolje madjaroni“ Narodni pokret 1903./1904. godine na području grada Bjelovara i Bjelovarsko-križevačke županije“, *Cris*, 1., 2013., 84.

¹⁹⁷ Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, ur., *Temelji moderne Hrvatske – hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću.: „Povijest Hrvata“*, (Zagreb: Matica hrvatska, 2016.), 288., HEKA „Grof Karlo (Károly) Khuen-Hédervary i Hrvati“, 1080.

¹⁹⁸ Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, ur., *Temelji moderne Hrvatske – hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, 298-299.

¹⁹⁹ GJURSKI, *Hrvatska politička povijest: Od Khuena do Rapalla*, 47; Lorena ASTALOŠ, „Banovanje Karolya Khuena-Hedervaya (1883.-1903.)“,12.

²⁰⁰ HEKA „Grof Karlo (Károly) Khuen-Hédervary i Hrvati“, 1066.

ZAKLJUČAK

Od uvođenja pozicije, a tako i institucije bana ona se smatrala vrlo važnom funkcijom kojom se ističe individualnost hrvatskih zemalja i njihov položaj naspram drugih. Kada su hrvatske zemlje bile u sklopu Ugarskog kraljevstva, a potom i u Habsburškoj Monarhiji, kroz instituciju bana ostvarivale su svoju individualnost. Nakon prekida pravnih veza sa Ugarskom vladom hrvatske su zemlje bile podređene vladaru pa je tako i sam ban bio podređen njegovoj volji. Položaj bana se tokom hrvatske povijesti mijenjao i upravo činjenica što su se tokom druge polovice 19. stoljeća njegove ovlasti, kao što su samostalno donošenje odluka koje su bitne za hrvatsku opstojnost, uvelike smanjile, govori o drastičnom smanjenju banskih ovlasti i samostalnosti odlučivanja o sudbini zemlje. Za vrijeme trajanja neoapsolutizma vladar je donio odluke kojima je preustrojio upravu u Banskoj Hrvatskoj pa je ban postao izvršitelj tih odluka. Isto tako, iz primjera banovanja Josipa Jelačića u tom razdoblju vidljivo je kako je on mogao samo minimalno sudjelovati u uređenju zemlje, naravno uz uvjet da takve minimalne izmjene uređenja odobri vladar. Još jedan primjer banove nesamostalnosti vidljiv je iz razdoblja banovanja Josipa Šokčevića tokom kojeg su uslijedili niz zabrana i prekidanja zasjedanja Hrvatskog sabora od strane vladara. Situacija se promijenila i donošenjem *Hrvatsko-ugarske nagodbe* jer je njome odlučeno da bana ne bira hrvatska strana direktno. Odredbom *Hrvatsko-ugarske nagodbe* određeno je kako bana imenuje kralj na prijedlog ugarskog ministra predsjednika. Tako je spriječen brži razvoj i boljitak svih građana što je bilo vidljivo po nepovoljnim zakonima i odredbama koje su se donosile od toga vremena kao i po vladama na čijem čelu su bili banovi, poput Levina Raucha i Antuna Vakanovića, koji su otvoreno ili prikriveno djelovali u skladu sa interesima središnje vlade. Kada bi službu bana obnašao čovjek odan narodu, preko peticija ili drugih načina obraćanja caru nastojalo bi se poboljšati političke i gospodarske prilike što bi dovelo do boljitka zemlje. Veliki je pomak ka unapređenju društva, uprave i sudstva omogućio Ivan Mažuranić donijevši niz zakona koji su hrvatske zemlje učinili modernijim. No, na putu dobivanja sankcija za takve zakone ban je nailazio na probleme što je još jedan dokaz da su Mađari svim sredstvima onemogućavali hrvatsko napredovanje.

U okolnostima 1848. godine Josipu Jelačiću uvelike je pomoglo vojničko iskustvo u ratu protiv mađarske vlade, no samo sudjelovanje u ratu mu je priskrbilo i brojne kritike

upravo pojedinaca sa hrvatske političke scene. U godinama neoapsolutizma, kada su do minimuma sužene njegove ovlasti, nastojao je svojim autoritetom priskrbiti hrvatskom narodu najviše što je mogao. Njegovo banovanje je posebno po tome što je uspio ishoditi da postane guverner Rijeke i Dalmacije te je postao zapovjednik Vojne granice. Nakon njegove smrti za bana je imenovan Ivan Coronini-Cromberg koji se kratko zadržao na svojoj funkciji, ali tijekom tog kratkog vremena nastojao hrvatske zemlje podvrgnuti njemačkom utjecaju. Zabrane kojima je pacificirao hrvatski narod izazvale su nemir koji je doveo do njegovog uklanjanja s funkcije bana. Kada je na bansku stolicu došao Josip Šokčević, prvo što je napravio jest da se založio za hrvatski jezik, a potom stavio izvan snage sve naredbe prethodnoga bana. Na Saboru koji je zasjedao za vrijeme njegovog banovanja te koji je okupio razne intelektualce nastojalo se zalagati za hrvatska prava i teritorije Trojednice koje su joj u bliskoj povijesti oduzete. Kada se pokazalo da vrh države priprema događaje koji su protivni hrvatskim interesima, odnosno u trenutku kada se pripremala *Austro-ugarska nagodba* i *Hrvatsko-ugarska nagodba*, ban Šokčević je odstupio sa dužnosti bana. Njegov sljedbenik koji je prvotno bio namjesnik banske časti, a potom i ban uspio je iskonstruirati Sabor koji je sa Ugarskim saborom sklopio *Nagodbu* te tako omogućio popriličan uliv mađarske vlade u hrvatsku politiku. Do kraja svoga banovanja je koristio svoju moć da provede *Nagodbu*, ali isto tako i da spriječi svaki pokušaj njene opstrukcije. Koloman Bedeković je predstavljao „umjerenu struju“ te svojim postupcima nije naštetio Trojednoj Kraljevini, a Antun Vakanović, za vrijeme čijeg se banovanja pripremala revizija Austro-ugarske nagodbe, kada je uvidio da je njegova namjera poražavanja Narodne stranke na izborima neuspješno provedena te kada su zavladale teške okolnosti popraćene lošijom financijskom situacijom, je odstupio sa dužnosti bana. Njegov nasljednik Ivan Mažuranić je tijekom svoga višegodišnjeg banovanja donio niz reformi koje su poboljšale hrvatsku upravu i općenito život u državi. Kada se pojavilo nezadovoljstvo uzrokovano radom njegove Vlade pojavio se i pritisak ugarskog i austrijskog vrha na samog Mažuranića. Sve je kulminiralo slanjem kralju nepoželjne adrese Hrvatskog sabora nakon čega je Mažuranić dao ostavku sa dužnosti bana. Sljedeći ban Ladislav Pejačević zastupao je na umjereniji način protuhrvatske interese, ali je isto tako, u trenutno kada su hrvatski interesi bili znatno ugroženi i kada on unatoč svojem angažmanu nije mogao takvo ugrožavanje spriječiti, odstupio sa banske pozicije. Zadnji ban koji je u ovom radu promatran Károly Khuen-Héderváry udovoljavao

je ciljevima mađarskog vrha tako što je potiskivao hrvatsku politiku i provodio mađarizaciju na razne načine. Koristeći svoju funkciju nelegalnim je sredstvima uklanjao političke protivnike iz politike, ali, usprkos tome, uvelike se angažirao u preuređenju Zagreba i drugih gradova sakupljajući također oko sebe ljude koji su tomu pridonosili. Uzrok njegova odstupanja su nemiri u Hrvatskoj uzrokovani političkim i društvenim nezadovoljstvima koji su se rasplamsali 1903. godine, a tokom kojih je, između ostalog, u par navrata i život bio u opasnosti. Zanimljiva je bila i preobrazba Narodne stranke koja je u prvim godinama ovog razdoblja bila u oporbi. Kasnije, prihvaćanjem revidirane *Nagodbe*, postala je vodećom strankom, a nakon toga i režimskom. Oslonac banu u ostvarivanju njegovih ciljeva bile su političke stranke koje su u to vrijeme bile vodeće. Tijekom vladavine pojedinih banova bili su vidljivi i pozitivni i negativni učinci, što potvrđuje banovanje Károly Khuen-Héderváryja.

Bibliografija

1. ARTUKOVIĆ, Mato, Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba), Slavonski Brod, 2001.
2. ASTALOŠ, Lorena, „Banovanje Karolya Khuena-Hedervarya (1883.-1903.)“, Završni rad Fakultet Hrvatskih studija, Zagreb, 2021, 1-14.
3. BEUC, Ivan, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985.
4. ČEPULO Dalibor, „Položaj i ustroj gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina iz 1888. godine“, *Hrvatska i komparativna javna uprava : časopis za teoriju i praksu javne uprave* 1 (2000), 83-120.
5. ČEPULO, Dalibor, „Hrvatsko-ugarska Nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871.“, *Zbornik pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci Supplement* 1 (2001), 117.-148.
6. ČEPULO, Dalibor, „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi 1874.-1876.“, *Hrvatska javna uprava*, 1 (2001.), 89-126.
7. ČEPULO, Dalibor, „Odgovornost i položaj bana i članova Hrvatske zemaljske vlade 1868.-1918. i ministarska odgovornost u Europi“, *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, 2 (1999), 229-272.
8. ČEPULO, Dalibor, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Zagreb, 2021.
9. ČORKALO Katica; KLEPEC, Dušan (ur.), *Hrvatski ban Josip Šokčević: Zbornik radova*, Vinkovci, 2000.
10. ENGELSFELD, Neda, *Povijest hrvatske države i prava: razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Zagreb, 2002.
11. GJURSKI, Angelo, *Hrvatska politička povijest: Od Khuena do Rappala*, Zagreb, 1938.

12. GORETA, Luka, „Ban Ivan Mažuranić i školska reforma“, *Časopis udruge studenata povijesti*, 3 (2019), 233-241.
13. GROSS Mirjana i SZABO Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992.
14. GROSS, Mirjana i SZABO, Agneza, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985.
15. GROSS, Mirjana, „Modernizacija izvana – reforme u Građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji za neoapsolutizma“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3 (1980), 5-55.
16. HEKA, Ladislav (Laszlo), *Hrvatsko-ugarska Nagodba: Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, Zagreb, 2019.
17. HEKA, Ladislav „Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderväry i Hrvati“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 3, 2018., 1065.-1100.
18. HORVAT, Rudolf, *Najnovije doba hrvatske povijesti*, Zagreb, 1906.
19. HORVAT, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1906.
20. IVELJIĆ, Iskra „Kontrolirana modernizacija za banovanja Ivana Mažuranića“, *Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 1 (2016), 313-326.
21. IVELJIĆ, Iskra, *Anatomija jedne velikaške porodice: Rauchovi*, Zagreb, 2014.
22. KARLAULA, Željko, „Dolje mađjarski hrvatski sabor, dolje mađjaroni“ Narodni pokret 1903./1904. godine na području grada Bjelovara i Bjelovarsko-križevačke županije“, *Cris*, Zagreb, 2013., 80-90.
23. KLJAJIĆ, Josip, „Životopis bana Josipa Šokčevića“, U: KLEPEC, Dušan ur., *Hrvatski ban Josip Šokčević: Zbornik radova*, Zagreb, 2000.
24. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, „ Kako su narodnjaci pobijedili na izborima 1871.? (Nepoznata brošura Ivana Mažuranića „, *Historical contributions/Historische Beitrage*, 14 (1995), 163-203.

25. MARKUS, Tomislav „Korespondencija ban Jelačić –Bansko vijeće 1848.-1850. kao povijesni izvor“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1 (1998)., 25-49.
26. MATKOVIĆ, Stjepan, „Izbori za Hrvatski sabor 1897. godine: afirmacija Khuenove autokracije“, *Časopis za suvremenu povijest* 3 (1997.), 169.-189.
27. MIJATOVIĆ, Anđelko, *Ban Josip Jelačić*, Zagreb, 1990.
28. MILKOVIĆ, Kristina, *Josip Jelačić u Prvoj banskoj pukovnji: (1841.-1848.): Prilozi za povijest političke ideologije Josipa Jelačića*, Zagreb, 2014.
29. NEUSTÄDTLER, Joseph, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848.*, Zagreb, 1994.-1998.
30. OSTAJMER, Branko, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, Zagreb, 2018.
31. PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Narodni pokret 1883. godine u Hrvatskoj*, Zagreb, 1980.
32. PERIĆ, Ivo, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000., Drugi svezak: 1868.-1918.* Zagreb, 2000.
33. PERIĆ, Ivo, *Hrvatski državni Sabor 1848.-2000., Prvi svezak: 1848.-1867.*, Zagreb, 2000.
34. POLIĆ, Martin, *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkog, kulturnog i društvenog života II*, Zagreb, 1900.
35. RAGUŽ, Mirko, „Zakon od 31. listopada 1888. Ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 1., 2015., 465-488.
36. SIROTKOVIĆ, Hodimir, „ Organizacija Sabora Hrvatske i Slavonije u nagodbenom razdoblju (1868.-1919.)“, *Arhivski vjesnik*, 34-35, (1992.), 21-30.

37. STRENJA, Martin, „ Nikola Šubić Zrinski“, Sveučilište u Zadru, 2022., 1-42.
38. SZABO, Agneza, *Ban Ivan Mažuranić – graditelj moderne Hrvatske*, Zagreb, 2014.
39. SZABO, Agneza, *Hrvatski ban Josip Šokčević*, Vinkovci, 2015.
40. SZABO, Agneza, *Ban Šokčević i njegovo doba*, Vinkovci, 2011.
41. ŠIMETIN ŠEGVIĆ, Filip, *Patriotizam i bunt – Franjo Josip I. u Zagrebu 1895.*, Zagreb, 2014.
42. ŠKULJEVIĆ, Krešimir, *Antun Vakanović i njegovi pokušaji kreiranja političke većine u nekim mjestima sjeverne Hrvatske*, [Fakultet Hrvatskih studija, Diplomski rad]. Zagreb 2008.
43. ŠVOGER, Vlasta i TURKALJ, Jasna (ur.), *Temelji moderne Hrvatske – hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Zagreb, 2016.
44. TAYLOR, Alan John Percivale, *Habsburška Monarhija 1809.-1919.*, Zagreb, 1990.
45. VESELINOVIĆ, Velimir, „Pregled razvoja pravaške ideologije i politike“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3., 2018., 583.-621.
46. VALENTIĆ, Mirko i ČORALIĆ, Lovorka (ur.). *Povijest Hrvata: od kraja 15. st do kraja Prvoga svjetskog rata. Druga knjiga*, Zagreb, 2005., 642.

IZVORI

47. „Zagreb“, *Revija Društva Zagrepčana*, Zagreb, 1933.

